

การศึกษาภูมิทัศน์พื้นที่ล้านนาในบริบทชุมชนของ นักวิชาการไทยในประเทศไทย ช่วง พ.ศ. 2545 - 2564

The study of Lanna Vernacular Landscape in the Community Context of Thai Scholars in Thailand During 2002 - 2021

อัมพิกา อ่ำลอย^{1*} ศุภกุล เรืองวิทยาнусอรณ² วรงค์ วงศ์ลังกา³
แผ่นดิน อุณจะนำ⁴ อริญญา ศิริพล⁵ ระวีวรรณ โอฬารรัตน์มณี⁶
^{1,2,3,4,6} คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่
⁵ ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

Aumpika Amloy^{1*}, Supakul Ruangwittthayanusorn², Warong Wonglangka³
Pandin Ounchanum⁴, Aranya Siriphon⁵, Rawiwan Oranratmanee⁶
^{1,2,3,4,6} Faculty of Architecture Chiang Mai University
⁵ Department of Sociology and Anthropology, Faculty of Social Sciences,
Chiang Mai University

* Corresponding author, Email: aumpika.amloy@cmu.ac.th

Received: 31/08/2022

Revised: 26/11/2022

Accepted: 22/12/2022

บทคัดย่อ

บทความนี้เป็นบทความปริทัศน์ มีวัตถุประสงค์ 2 ประการ คือ 1) เพื่อสำรวจสถานภาพผลงานวิชาการคัดสรรด้านการศึกษานวนิพนธ์พื้นถิ่นชุมชนของนักวิชาการไทยในประเทศไทย และ 2) เพื่อสรุปลักษณะของนิพนธ์พื้นถิ่นชุมชนเกษตรกรรมในล้านนาจากผลการศึกษาที่ผ่านมา วิธีการศึกษาใช้หลักการทบทวนวรรณกรรม โดยรวบรวมผลงานวิชาการคัดสรรในฐานข้อมูลตัวอย่างที่มีการเผยแพร่ ช่วง พ.ศ. 2545–2564 ซึ่งสืบค้นข้อมูลจากฐานข้อมูลวิทยานิพนธ์และงานวิจัยของประเทศไทย คือ 1) Thai digital collection 2) Thai journals online 3) สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ และ 4) สำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัย และนวัตกรรม จำนวนทั้งหมด 26 รายการ ผู้วิจัยนำเสนอผลการวิเคราะห์ข้อมูลผ่านการบรรยายและตาราง โดยพบว่า ประเด็นที่ 1 แนวคิดและทฤษฎีที่ใช้ในการศึกษานวนิพนธ์พื้นถิ่นนอกเหนือจากตัวสถาปัตยกรรม ได้แก่ สิ่งแวดล้อมสรรค์สร้าง นวนิพนธ์วัฒนธรรม นวนิพนธ์สรรค์สร้าง และนิพนธ์พื้นถิ่นการศึกษาส่วนใหญ่เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพที่เกิดขึ้นในพื้นที่ชนบท มุ่งเน้นการศึกษาลักษณะหรือรูปแบบของนิพนธ์พื้นถิ่นนิพนธ์ปัญหาท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับนิพนธ์พื้นถิ่น และองค์ประกอบที่สำคัญของนิพนธ์พื้นถิ่น ประเด็นที่ 2 การสรุปลักษณะของนิพนธ์พื้นถิ่นของชุมชนเกษตรกรรมในล้านนาจากผลการศึกษาที่ผ่านมา ผู้วิจัยสรุปได้ว่านิพนธ์ที่เกิดขึ้นเป็นผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นจากการที่ชาวบ้านเข้าไปจัดการสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติในบริเวณพื้นที่ราบระหว่างหุบเขาเพื่อตอบสนองต่อการดำรงชีวิต โดยรูปแบบการใช้พื้นที่เพื่อการอยู่อาศัยและเกษตรกรรมแสดงถึงนิพนธ์ปัญหาท้องถิ่นในการแก้ปัญหาจากเงื่อนไขทางสภาพแวดล้อม และรูปแบบการใช้พื้นที่ทางสังคมผ่านการจัดพิธีกรรมของชุมชนแสดงให้เห็นลักษณะความสัมพันธ์ของคนในชุมชน สำหรับทิศทางการศึกษาในอนาคต ผู้วิจัยมีข้อเสนอว่าควรมีการขยายขอบเขตการศึกษานวนิพนธ์พื้นถิ่นชุมชนให้กว้างขวางและลึกซึ้งยิ่งขึ้น ได้แก่ การพิจารณากระบวนการหาความรู้ของการศึกษาให้ครบถ้วนและสมบูรณ์ การศึกษาร่วมกับศาสตร์อื่น การสร้างฐานข้อมูลด้านนิพนธ์สถาปัตยกรรม การขยายขอบเขตพื้นที่ศึกษาให้ครอบคลุมพื้นที่ชนบท พื้นที่กึ่งเมืองกึ่งชนบท และพื้นที่เมือง และการมีส่วนร่วมของประชาชนในชุมชน นำไปสู่การพัฒนาทิศทางการศึกษาให้มีความหลากหลายทันสมัย และเหมาะสมกับบริบทของพื้นที่ศึกษา

คำสำคัญ: นวนิพนธ์พื้นถิ่น, นวนิพนธ์ชุมชน, สถานภาพผลงานวิชาการ

Abstract

This article is a review article with two objectives: 1) to survey the status of selected academic works in the study of vernacular landscape studies of Thai scholars in Thailand and 2) to summarize the characteristics of the vernacular landscape of agricultural communities in Lanna from the previous studies. The study method is the principle of literature review. The authors collected selected academic works as a sample group published during 2002-2021, which were searched from the database of thesis and research of Thailand, such as 1) Thai digital collection, 2) Thai journals online, 3) National research council of Thailand, and 4) Thailand science research and innovation, totaling 26 items. The authors present the data analysis through descriptions and tables. First, the concepts and theories used in studying environments apart from architecture are built environment, cultural landscape, built landscape, and vernacular landscape. Most of the studies were qualitative research in rural areas. They focused on studying the

characteristics or patterns of vernacular landscape, local knowledge related to vernacular landscape, and essential elements of the vernacular landscape. Second, the authors concluded the characteristics of the vernacular landscape of agricultural communities in Lanna from the previous study that the resulting landscape is a result of the villagers' management of the agricultural environment nature on the plains between the valleys in response to livelihoods. The use of physical space for living and agriculture represents local wisdom in solving problems from environmental conditions and organizing community rituals. The use of social space represents people's relationships in the community. Finally, the authors suggest the study direction that the scope of the study of the vernacular landscape of the community should be broadened and deepened, namely: consideration of the knowledge acquisition process of study to be completed, study with other sciences, study to create a database of landscape architecture, expanding the study area to cover rural areas, semi-urban areas, and urban areas, and public participation in the community. They are leading to the development of the study direction to be diverse, modern, and suitable for the context of the study area.

Keywords: Vernacular Landscape, Community Landscape, Status of academic outputs

1. บทนำ

คำว่า “ภูมิทัศน์ (Landscape)” เป็นคำเก่าแก่ ซึ่งนักวิชาการหลากหลายสาขาท่างถือว่าคำนี้เป็นคำเฉพาะทางวิชาการ (Technical Term) โดยการศึกษาด้านภูมิทัศน์ในบริบทสากลที่ผ่านมา นักวิชาการได้เสนอแนวทางการนิยามความหมายและการอ่านภูมิทัศน์ ซึ่งไม่ใช่รูปแบบการศึกษาภาคบังคับ แต่เป็นการสำรวจเข้าไปในความเป็นไปได้ เนื่องจากภูมิทัศน์ถูกหยิบใช้จากผู้คนทั้งในโลกชีวิตประจำวันธรรมดาและโลกทางวิชาการเพื่อตอบสนองวัตถุประสงค์ที่หลากหลาย (Meinig & Jackson, 1979) ยกตัวอย่างเช่น หนังสือ The Interpretation of Ordinary Landscapes: Geographical Essays เนื้อหาสาระสำคัญของส่วน Introduction โดย Meinig and Jackson (1979) ได้เสนอแนวทางการนิยามความหมายของคำว่า “ภูมิทัศน์ (Landscape)” เพื่อลดความกำกวม โดยการเทียบเคียงกับคำที่มีความหมายใกล้เคียง ได้แก่ ธรรมชาติ (Nature) ทัศนียภาพ (Scenery) สิ่งแวดล้อม (Environment) สถานที่ (Places) และภูมิภาค พื้นที่ หรือภูมิศาสตร์ (Region, Area, or Geography)

บทความเรื่อง Axioms of the Landscape: Some Guides to the American Scene โดย Peirce (1979) ได้นำเสนอวิธีการอ่านภูมิทัศน์ออกเป็น 7 รูปแบบ ได้แก่ 1) ฐานบทเบาะแสของการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรม (The axiom of landscape as clue to culture) 2) ฐานบทของเอกภาพวัฒนธรรมและความเสมอภาคทางภูมิทัศน์ (The axiom of cultural unity and landscape equality) 3) ฐานบทของสิ่งธรรมดาสามัญ (The axiom of common things) 4) ฐานบททางประวัติศาสตร์ (The historic axiom) 5) ฐานบทภูมิศาสตร์นิเวศวิทยา (The geographic (or ecologic) axiom) 6) ฐานบทของการควบคุมสภาพแวดล้อม (The axiom of environmental control) และ 7) ฐานบทของความคลุมเครือของภูมิทัศน์ (The axiom of landscape obscurity)

รวมทั้งบทความเรื่อง The Beholding Eye: Ten Versions of the Same Scene โดย Meinig (1979) ได้แสดงถึงความพยายามนิยามภูมิทัศน์อย่างธรรมดาสามัญ (Ordinary Landscape) ซึ่งเป็นการรวมนิยามที่ใช้ได้ทั้งภูมิทัศน์เมือง (Urban Landscape) และภูมิทัศน์พื้นถิ่น (Vernacular Landscape) ดังนั้นการศึกษาภูมิทัศน์จึงควรพิจารณาคุณสมบัติพื้นฐานของภูมิทัศน์ คือ มีความสำคัญ มีความน่าประทับใจ และมีความกำกวม โดยคุณสมบัติเหล่านี้ถือว่าเป็นสิ่งสัมพัทธ์ (Relativity) ขึ้นกับบริบท ไม่ใช่สิ่งสมบูรณ์ (Perfection) แบบปรัชญาของเพลโต อย่างไรก็ตาม แม้จะเป็นสิ่งสัมพัทธ์ แต่ Meinig สามารถที่จะสร้างนิยามได้ โดยตั้งต้นว่าภูมิทัศน์ไม่ใช่สิ่งที่อยู่ตรงหน้าสายตา แต่อยู่หลังสายตาและสมอง ซึ่งทำให้เกิดการตีความแปลความอย่างเลียงไม่ได้ และได้เสนอมุมมองในการอ่านภูมิทัศน์ออกเป็น 10 มุมมอง ได้แก่ 1) ภูมิทัศน์ดั่งธรรมชาติ (Landscape as Nature) 2) ภูมิทัศน์ดั่งถิ่นอาศัย (Landscape as Habitat) 3) ภูมิทัศน์ดั่งประดิษฐกรรม (Landscape as Artifact) 4) ภูมิทัศน์ดั่งระบบ (Landscape as System) 5) ภูมิทัศน์ดั่งปัญหา (Landscape as Problem) 6) ภูมิทัศน์ดั่งผลิตภาพความมั่งคั่ง (Landscape as Wealth) 7) ภูมิทัศน์ดั่งอุดมการณ์ (Landscape as Ideology) 8) ภูมิทัศน์ดั่งประวัติศาสตร์ (Landscape as History) 9) ภูมิทัศน์ดั่งตำแหน่งแห่งที่ (Landscape as Place) และ 10) ภูมิทัศน์ดั่งสุนทรียภาพ (Landscape as Aesthetic) ซึ่งกลายเป็นเครื่องมือการวิจัยที่เมื่อพิจารณาจนครบทุกมุมมองจะช่วยลดอคติในการอ่านภูมิทัศน์

จากความสำคัญที่กล่าวมาข้างต้น จึงเป็นมูลเหตุปัจจัยของการจัดทำบทความนี้ ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของโครงการวิจัยจากอินเดียอีสานสู่ล้านนา: ภูมิทัศน์วัฒนธรรม นิเวศเกษตรผสมผสานแบบ “ในน้ำมีปลา ในนามีข้าว” เพื่อการเพิ่มผลกระทบทางเศรษฐกิจและสังคมแก่ชุมชนต้นแบบนวัตกรรมวิถีเกษตรยั่งยืน มีวัตถุประสงค์ 2 ประการ ได้แก่ ประการที่ 1 เพื่อสำรวจสถานภาพผลงานวิชาการคัดสรรด้านการศึกษาภูมิทัศน์พื้นถิ่นชุมชนของนักวิชาการไทยในประเทศไทย และประการที่ 2 เพื่อสรุปลักษณะของภูมิทัศน์พื้นถิ่นชุมชนเกษตรกรรมในล้านนาจากผลการศึกษาที่ผ่านมา วิธีการศึกษาของบทความนี้ใช้หลักการทบทวนวรรณกรรม ผู้วิจัยรวบรวมผลงานวิชาการคัดสรรในฐานะกลุ่มตัวอย่าง เนื่องจากใช้เวลาดำเนินงานตั้งแต่เดือนมีนาคม-สิงหาคม พ.ศ. 2565 จึงกำหนดช่วงเวลาย้อนไป 20 ปี เพื่อแสดงให้เห็นภาพรวมและสาระสำคัญของการศึกษา

ภูมิทัศน์พื้นถิ่นชุมชนของนักวิชาการไทยในประเทศไทย ช่วง 2 ทศวรรษที่ผ่านมา (พ.ศ. 2545–2564) ซึ่งคัดเลือกจากผลงานวิชาการคัดสรรที่มีเนื้อหาสาระทางวิชาการถูกต้องสมบูรณ์ มีแนวคิด และการนำเสนอที่ชัดเจนเป็นประโยชน์ต่อวงวิชาการ รวมทั้งมีการอ้างอิงที่ทันสมัยและมีความน่าเชื่อถือ โดยใช้การสืบค้นข้อมูลจากฐานข้อมูลวิทยานิพนธ์และงานวิจัยของประเทศไทย ได้แก่ Thai Digital Collection (TDC) Thai Journals Online (ThaiJO) สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ (วช.) และสำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมวิทยาศาสตร์ วิจัย และนวัตกรรม (สกสว.) สามารถจำแนกการรวบรวมผลงานวิชาการคัดสรรออกเป็น 2 ขั้นตอน ดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 สถานภาพผลงานวิชาการคัดสรรด้านการศึกษาภูมิทัศน์พื้นถิ่นชุมชนของนักวิชาการไทยในประเทศไทย ใช้การสืบค้นคำสำคัญ คือ สิ่งแวดล้อมสรรค์สร้าง (Built Environment) ภูมิทัศน์วัฒนธรรม (Cultural Landscape) ภูมิทัศน์สรรค์สร้าง (Built Landscape) ภูมิทัศน์พื้นถิ่น (Vernacular landscape) ภูมิทัศน์ชุมชน (Community Landscape) สถาปัตยกรรมพื้นถิ่น (Vernacular Architecture) และการจัดการภูมิทัศน์ (Landscape Management) เพื่อคัดเลือกผลงานวิชาการคัดสรรที่สามารถสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับแนวคิดและทฤษฎี ด้านประเด็นของการศึกษา ด้านพื้นที่ศึกษา และด้านระเบียบวิธีวิจัย สามารถใช้เป็นฐานข้อมูลในการคัดเลือกผลงานวิชาการคัดสรรเพื่อสรุปลักษณะของภูมิทัศน์พื้นถิ่นของชุมชนเกษตรกรรมในลุ่มน้ำ รวมทั้งเสนอแนะทิศทางการศึกษาในอนาคต

ส่วนขั้นตอนที่ 2 การสรุปลักษณะของภูมิทัศน์พื้นถิ่นของชุมชนเกษตรกรรมในลุ่มน้ำ ใช้การคัดเลือกผลงานวิชาการคัดสรรจากขั้นตอนที่ 2 ที่มีเนื้อหาสาระเกี่ยวข้องกับการศึกษาภูมิทัศน์พื้นถิ่นของชุมชนเกษตรกรรมในลุ่มน้ำโดยตรง ร่วมกับการทบทวนวรรณกรรมเพิ่มเติมในประเด็นที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ ภูมิทัศน์เกษตรกรรม (Agricultural Landscape) ภูมิทัศน์เกษตรกรรมแบบไร่หมุนเวียน (Upland Rice Landscape and Shifting Cultivation Landscape) ภูมิทัศน์เกษตรกรรมแบบนาดำ (Lowland Rice Landscape) และภูมิทัศน์เกษตรกรรมแบบนาเมือง (Floating Rice Landscape) ซึ่งเป็นผลงานวิชาการที่มีชื่อเรื่องไม่ตรงกับการสืบค้นด้วยคำสำคัญตามที่กล่าวมาข้างต้น แต่สามารถสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับความหมาย ความสำคัญ แนวคิด ทฤษฎี และกระบวนการที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาภูมิทัศน์พื้นถิ่นของชุมชนเกษตรกรรมในลุ่มน้ำได้

ผู้วิจัยนำเสนอผลการวิเคราะห์ข้อมูล โดยจำแนกออกเป็น 2 หัวข้อตามวัตถุประสงค์ของการศึกษา ได้แก่ สถานภาพผลงานวิชาการคัดสรรด้านการศึกษาภูมิทัศน์พื้นถิ่นชุมชนของนักวิชาการไทยในประเทศไทย ช่วง พ.ศ. 2545–2564 และการสรุปลักษณะของภูมิทัศน์พื้นถิ่นของชุมชนเกษตรกรรมในลุ่มน้ำจากผลการศึกษาที่ผ่านมา ส่วนบทสรุปได้เสนอแนะทิศทางการศึกษาในอนาคต ต่อยอดสู่การพัฒนาหรือปรับปรุงการตั้งประเด็นปัญหาการวิจัยให้เหมาะสมกับบริบทมากยิ่งขึ้น

2. สถานภาพผลงานวิชาการคัดสรรด้านการศึกษาภูมิทัศน์พื้นถิ่นชุมชนของนักวิชาการไทยในประเทศไทย ช่วง พ.ศ. 2545–2564

จากการทบทวนวรรณกรรม โดยสืบค้นข้อมูลจากฐานข้อมูลวิทยานิพนธ์และงานวิจัยของประเทศไทย พบผลงานวิชาการคัดสรรจำนวนทั้งหมด 26 รายการ (ดังแสดงในตารางที่ 1) ผู้วิจัยนำเสนอผลการวิเคราะห์ข้อมูล โดยจำแนกออกเป็น 4 หัวข้อ ได้แก่ ด้านแนวคิดและทฤษฎี ด้านประเด็นของการศึกษา ด้านพื้นที่ศึกษา และด้านระเบียบวิธีวิจัย ซึ่งผลการวิเคราะห์ในหัวข้อนี้ สามารถใช้เป็นฐานข้อมูลในการคัดเลือกผลงานวิชาการเพื่อสรุปลักษณะของภูมิทัศน์พื้นถิ่นของชุมชนเกษตรกรรมในลุ่มน้ำ รวมทั้งเสนอแนะทิศทางการศึกษาและแนวโน้มการศึกษาในอนาคต ดังรายละเอียดต่อไปนี้

ตารางที่ 1 แสดงการจำแนกผลงานวิชาการคัดสรรด้านการศึกษากุมิทัศน์พื้นที่ถิ่นชุมชนของนักวิชาการไทยในประเทศไทย

ช่วง พ.ศ. 2545–2564

หมายเหตุ. (1) ลักษณะหรือรูปแบบของกุมิทัศน์พื้นที่ถิ่น (2) กุมิปัญหาท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับกุมิทัศน์พื้นที่ถิ่น (3) องค์ประกอบที่สำคัญของกุมิทัศน์พื้นที่ถิ่น (4) ปัจจัยของการคงอยู่และการเปลี่ยนแปลงของกุมิทัศน์พื้นที่ถิ่น (5) การอนุรักษ์และฟื้นฟูกุมิทัศน์พื้นที่ถิ่น (6) การจัดการกุมิทัศน์พื้นที่ถิ่นเพื่อรองรับการท่องเที่ยว และ (7) อื่น ๆ

ลำดับที่	ชื่อเรื่อง	ด้านประเด็นของการศึกษา							ด้านพื้นที่ศึกษา				ด้านระเบียบวิจัย		
		(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	ชนบท	กึ่งเมือง	กึ่งชนบท	เมือง	เชิงคุณภาพ	เชิงปริมาณ	อื่น ๆ
1.	กุมิทัศน์พื้นที่ถิ่น กุมิปัญหาเพื่อการประหยัดพลังงานและการพัฒนาอย่างยั่งยืน กรณีศึกษา หมู่บ้านตาลเหนือ อำเภอฮอด จังหวัดเชียงใหม่ (นวนัฐ โอศิริ, 2545)	●	●	●	●	●			●				●		
2.	กุมิทัศน์ชุมชนป่าชายเลน: กุมิปัญหาท้องถิ่นว่าด้วยการประหยัดพลังงานและความยั่งยืน (นวนัฐ โอศิริ, 2547)	●	●	●	●	●			●				●		
3.	กุมิทัศน์พื้นที่ถิ่นของหมู่บ้านชนบทในชุมชนชาวมุสลิมในประเทศไทยและประเทศมาเลเซีย (ศนิ ลิ้มทองสกุล, 2549)	●	●	●					●				●		
4.	การอนุรักษ์ชุมชนที่มีลักษณะกุมิทัศน์ทางวัฒนธรรม กรณีศึกษา ชุมชนเรือนแพริมแม่น้ำสะแกกรัง (อมร กฤษณพันธุ์, 2549)	●	●	●	●	●				●			●		
5.	แนวทางการจัดการกุมิทัศน์วัฒนธรรม: กรณีศึกษาชุมชนริมน้ำจันทบูร จังหวัดจันทบุรี (ภาสกร คำชูแสง, 2550)	●	●	●	●	●				●			●		
6.	การศึกษาองค์ประกอบและกระบวนการจัดการกุมิทัศน์วัฒนธรรมเพื่อการวางแผนพัฒนาชุมชนตลาดคลองสวน จังหวัดฉะเชิงเทรา (สุทธิพร ปรีชา, 2550)	●	●	●	●	●	●			●			●		
7.	นิเวศวิทยาวัฒนธรรมซึ่งสัมพันธ์กับกุมิทัศน์สถาปัตยกรรมพื้นถิ่นในชุมชนริมคลองรางจะเข้ อำเภอเสนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา (อมฤต หมดทอง, 2550)	●	●	●	●					●			●		
8.	เรือนพื้นถิ่นไทย-ไท (อรศิริ ปาณินท์ และคณะ, 2551)	●	●	●	●				●				●		
9.	การพัฒนาชุมชนพื้นถิ่น: การเปลี่ยนแปลงลักษณะกุมิทัศน์ที่แตกต่าง (วันดี พินิจวรสิน และ อรศิริ ปาณินท์, 2551)	●	●	●	●				●				●		
10.	กุมิปัญหาและพัฒนาการของเรือนพื้นถิ่นลุ่มน้ำเพชรบุรี: ศึกษาภาพในการคงอยู่โดยมีประชาชนเป็นฐาน (อรศิริ ปาณินท์ และคณะ, 2553)	●	●	●	●	●	●		●				●		
11.	การศึกษาองค์ประกอบของกุมิทัศน์วัฒนธรรม กรณีศึกษา: ชุมชนภูไทบ้านโคกโก่ง จังหวัดกาฬสินธุ์ (เจษฎ์ศิริ เดือนมุลละ, 2553)	●	●	●		●			●				●		
12.	สถาปัตยกรรมพื้นถิ่นในบริบทลุ่มน้ำกุ่มกุ่มวัฒนธรรม: กรณีศึกษา ชุมชนชาวแพ แม่น้ำสะแกกรัง จังหวัดอุทัยธานี (อมร กฤษณพันธุ์, 2555)	●	●	●	●	●		●		●			●		
13.	โครงการอนุรักษ์มรดกทางด้านสถาปัตยกรรมและปรับปรุงกุมิทัศน์ของชุมชนในพื้นที่ริมฝั่งคลองแสนแสบ: กรณีศึกษา ชุมชนบ้านครัว (วิภาวี อนุพันธ์พิศิษฐ์ และคณะ, 2555)	●	●	●	●	●						●	●		
14.	แนวคิดและการจัดการกุมิทัศน์สร้างสรรค์สร้างบริเวณที่อยู่อาศัยท้องถิ่นไทย กรณีศึกษาริมแม่น้ำเพชรบุรี (ยศพร ปุณวัฒนา และ วีระ อินพันทัง, 2556)	●	●	●	●		●		●				●		
15.	รวบรวมบทความทางวิชาการเกี่ยวกับคติความเชื่อบางประการในงานสถาปัตยกรรมไทย (วิวัฒน์ เตมียพันธ์, 2557)	●	●	●	●				●				●		
16.	กุมิทัศน์พื้นที่ถิ่น อำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย (อำภา บัวระภา อธิศรา มินะกนิษฐ และ เอี่ยมพร วิสมหมาย, 2557)	●	●	●	●					●			●		
17.	องค์รวมกุมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนและสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นเรือนที่อยู่อาศัยในลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา (เกรียงไกร เกิดศิริ, 2557)	●	●	●	●				●				●		
18.	เรือนพื้นถิ่นในระบบนิเวศสามน้ำลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาในเขตจังหวัดพัทลุงและนครศรีธรรมราช (อมฤต หมดทอง, 2557)	●	●	●	●	●		●	●				●		
19.	กุมิปัญหาท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับกุมิทัศน์ชุมชนประมงพื้นบ้านปากแม่น้ำกระบี่ อำเภอเมือง จังหวัดกระบี่ (อัมพิกา อ่าลอย, 2558)	●	●	●	●	●				●			●		
20.	ความสัมพันธ์ของการเมือง อำนาจอธิปไตยกับการเปลี่ยนแปลง รูปแบบการตั้งถิ่นฐานของชุมชนในกุมิทัศน์น้ำกร่อย กรณีศึกษา หมู่บ้านสาขลา ตำบลนาเกลือ อำเภอพระสมุทรเจดีย์ จังหวัดสมุทรปราการ (ฐิติวัฒน์ นงนุช และ ศัทธยา จิระประเสริฐกุล, 2558)	●			●			●		●			●		●

ตารางที่ 1 แสดงการจำแนกผลงานวิชาการคัดสรรด้านการศึกษานิเทศน์พื้นที่ชุมชนของนักวิชาการไทยในประเทศไทย
ช่วง พ.ศ. 2545–2564 (ต่อ)

หมายเหตุ. (1) ลักษณะหรือรูปแบบของนิเทศน์พื้นที่ (2) ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับนิเทศน์พื้นที่ (3) องค์ประกอบที่สำคัญของนิเทศน์พื้นที่ (4) ปัจจัยของการคงอยู่และการเปลี่ยนแปลงของนิเทศน์พื้นที่ (5) การอนุรักษ์และฟื้นฟูภูมิทัศน์พื้นที่ (6) การจัดการนิเทศน์พื้นที่เพื่อรองรับการท่องเที่ยว และ (7) อื่น ๆ

ลำดับ	ชื่อเรื่อง	ด้านประเด็นของการศึกษา							ด้านพื้นที่ศึกษา			ด้านระเบียบวิจัย		
		(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	ชนบท	กึ่งเมือง	เมือง	เชิงคุณภาพ	เชิงปริมาณ	อื่น ๆ
21.	สิ่งแวดล้อมสรรค์สร้างพื้นที่: การดำรงและการเปลี่ยนแปลง (วีระ อินพันทัง, 2559)	•	•	•	•				•			•		
22.	การส่งเสริมคุณค่าท้องถิ่นและความเข้มแข็งของชุมชนผ่านการปรับปรุงภูมิทัศน์ชุมชน (วันดี พิณวรรสาน, 2559)	•	•	•	•	•				•		•		
23.	ภูมิทัศน์พื้นที่ของชุมชนบ้านห้วยนาไทย ตำบลหนองคูขาด อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม (อำภา บัวระภา, 2560)	•	•	•	•				•			•		
24.	นิเวศวิทยาทางน้ำในระบบเหมืองฝายของพื้นที่เกษตรกรรมในแหล่งต้นน้ำและแหล่งต้นน้ำลำธาร (วิไลศ เทพทา อรุณี ปาณินท์ และ วุฒิพงษ์ ทวีวงศ์, 2561)	•	•	•	•	•	•		•			•		
25.	รูปแบบและปัจจัยการคงอยู่ของนิเทศน์พื้นที่ “บ้านเรือนและที่อยู่อาศัย” แขวงคำม่วน สาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว (อำภา บัวระภา, 2562)	•	•	•	•		•		•			•		
26.	การเปลี่ยนแปลงของนิเทศน์พื้นที่น้ำหลากในลุ่มแม่น้ำยม กรณีศึกษา ชุมชนบ้านกง อำเภอกงไกรลาศ จังหวัดสุโขทัย (ภักดิ์เกษม ธงชัย และดนัย หายตะคุ, 2564)	•	•	•	•					•		•		•
รวม		26	25	25	24	13	5	3	15	10	1	26	0	2

ที่มา: ปรับปรุงจาก อนุวัฒน์ การถัก และ ทรงยศ วีระทวีมาศ, 2558.

2.1 ด้านแนวคิดและทฤษฎี

Fernando (2011) ได้อธิบายความหมายของคำว่า “Ontology” เป็นปรัชญาที่ศึกษาธรรมชาติของความจริงและการดำรงอยู่ โดยพยายามค้นหาว่าการดำรงอยู่ของสิ่งต่าง ๆ มีรูปแบบและความสัมพันธ์กันอย่างไร มีวิธีการใดบ้างที่จะทำให้เห็นถึงการดำรงอยู่เหล่านั้นและความหมายของมันคืออะไร ส่วน โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์ (2559) ได้อธิบายความหมายของคำว่า “ภววิทยา (Ontology)” หมายถึง วิธีการนิยามความจริงจากความรู้ที่แตกต่างหลากหลาย โดยมีได้แบ่งแยกว่าความรู้แบบไหนหรือของใครดีกว่ากัน แต่ความรู้ทุกแบบล้วนมีคุณค่าในตัวเองและไม่มีความรู้ที่เรียกว่าสมบูรณ์ที่สุด จากการนิยามความหมายของภววิทยาที่กล่าวมาข้างต้น ผู้วิจัยได้นำเสนอภววิทยาในแง่ของการนิยามความหมายแนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาออกเป็น 4 หัวข้อ ดังนี้

2.1.1 สิ่งแวดล้อมสรรค์สร้าง (Built Environment) จากการศึกษาหนังสือ The Built Environment: A Collaborative Inquiry into Design and Planning เนื้อหาสาระสำคัญของส่วน Chapter 1 เรื่อง The Built Environment: Definition and Scope โดย McClure and Bartuska (2007) ได้อธิบายว่า การนิยามและกำหนดขอบเขตของคำว่า “Built Environment” นั้น มีเนื้อหาที่หลากหลายและขึ้นอยู่กับเงื่อนไขของบริบทที่ซับซ้อน จึงเสนอการอธิบายคุณสมบัติของ “Built Environment” 4 ประการ คือ 1) ครอบคลุมทุกสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้น จัดเรียง หรือบำรุงรักษา 2) เพื่อตอบสนองความจำเป็น ความต้องการ และค่านิยม 3) เพื่อปรับเปลี่ยนสภาพแวดล้อมให้เกิดความสะดวกสบายและความเป็นอยู่ที่ดี และ 4) องค์ประกอบของสภาพแวดล้อมที่สร้างขึ้นถูกกำหนดและก่อรูปตามบริบท โดยจำแนกองค์ประกอบดังกล่าวออกเป็น 7 ส่วน ได้แก่ สินค้า (Products) พื้นที่ภายใน (Interiors) โครงสร้าง (Structures) ภูมิทัศน์ (Landscapes) เมือง (Cities) ภูมิภาค (Region) และโลก (Earth) ส่วนข้อมูลที่ถูกกล่าวถึงในผลงานวิชาการคัดสรรที่นำมาศึกษา ผู้วิจัยพบว่า วีระ อินพันทัง (2559) ศึกษาเรื่องสิ่งแวดล้อมสรรค์สร้างพื้นที่: การดำรงและการเปลี่ยนแปลง ได้นำเสนอการพิจารณานิยามของคำว่า

“สิ่งแวดล้อมสรรค์สร้าง (Built Environment)” มีความหมายครอบคลุมบรรดาสิ่งต่าง ๆ ที่มนุษย์สร้างขึ้นเพื่อยังประโยชน์ต่อการดำรงชีวิต และมีความหมายในทำนองเดียวกับคำว่า “วัฒนธรรม (Culture)” อันประกอบด้วยสิ่งที่จับต้องได้เรียกว่า “วัตถุ (Material)” และสิ่งที่จับต้องไม่ได้เรียกว่า “จิตใจหรือสิ่งที่ไม่ใช่วัตถุ (Non-Material)” ส่วนคำว่า “สิ่งแวดล้อมสรรค์สร้างพื้นถิ่น (Vernacular Built Environment)” หมายถึง บรรดาสิ่งแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้นในถิ่นใดถิ่นหนึ่ง โดยมีคุณสมบัติประการสำคัญ คือ สร้างขึ้นด้วยวิธีการที่ถ่ายทอดสืบต่อกันมาโดยผู้คนพื้นถิ่นเพื่อตอบสนองความต้องการของผู้คนในสังคมพื้นถิ่นนั้น ๆ กล่าวได้ว่าผู้ออกแบบ ผู้สร้าง และผู้ใช้เป็นคนคนเดียวกันหรือคนกลุ่มเดียวกัน จากการรวบรวมผลงานวิชาการ ผู้วิจัยพบผลงานวิชาการที่มีการกล่าวถึงสภาพแวดล้อมที่นอกเหนือจากตัวสถาปัตยกรรมตามหลักการสิ่งแวดล้อมสรรค์สร้าง เช่น ผลงานของอรศิริ ปาณินท์ และคณะ (2551) เรื่องเรือนพื้นถิ่นไทย-ไท ผลงานของอรศิริ ปาณินท์ และคณะ (2553) เรื่องภูมิปัญญาและการพัฒนาการของเรือนพื้นถิ่นลุ่มน้ำเพชรบุรี: ศักยภาพในการคงอยู่โดยมีประชาชนเป็นฐาน ผลงานของวิลาศ เทพทา อรศิริ ปาณินท์ และ วุฒิพงษ์ ทวีวงศ์ (2561) เรื่องนิเวศวิทยาทางน้ำในระบบเหมืองฝายของพื้นที่เกษตรกรรมในแหล่งต้นน้ำและแหล่งต้นน้ำลำธาร เป็นต้น

2.1.2 ภูมิทัศน์วัฒนธรรม (Cultural Landscape) จากการศึกษาบทความเรื่อง Cultural Landscape Meanings and Values โดย Taylor (2017) ได้นิยามความหมายของคำว่า “ภูมิทัศน์ (Landscape)” และคำว่า “ภูมิทัศน์วัฒนธรรม (Cultural Landscape)” มีรูปแบบใดรูปแบบหนึ่งของภูมิทัศน์ที่พิจารณาเฉพาะสิ่งที่อยู่ตรงหน้าสายตา แต่หมายถึงวิธีการในการอ่านภูมิทัศน์เพื่อทำความเข้าใจสิ่งที่อยู่หลังสายตาและสมอง (สัมพันธ์ภาพ) รวมไปถึงสภาวะเชิงระบบที่จำแนกด้วยสายตาอย่างเดียวยังไม่ได้ ส่วนข้อมูลที่ถูกกล่าวถึงในผลงานวิชาการคัดสรรที่นำมาศึกษา ผู้วิจัยพบว่า อนุวัฒน์ การลัก และ ทรงยศ วีระวิมาศ (2558) ศึกษาเรื่องภูมิทัศน์วัฒนธรรม: ความหมาย พัฒนาการทางแนวคิด และทิศทางการศึกษา ได้เสนอการพิจารณานิยามของคำว่า “ภูมิทัศน์วัฒนธรรม (Cultural Landscape)” เป็นผลลัพธ์ที่แสดงออกมาในรูปแบบของภูมิทัศน์ที่มองเห็น โดยมีวัฒนธรรมเป็นผู้กระทำ ธรรมชาติเป็นสื่อกลาง โดยกระบวนการศึกษามุ่งเน้นการแปลความหมายและคุณค่าของภูมิทัศน์ที่เกิดขึ้นและอธิบายด้วยมิติทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม ทั้งนี้ การศึกษาด้านภูมิทัศน์วัฒนธรรมในประเทศไทยเริ่มเกิดขึ้นภายหลังการเข้าร่วมเป็นสมาชิกอนุสัญญามรดกโลกของประเทศไทย ซึ่งคณะกรรมการมรดกโลกได้บรรจุเรื่องภูมิทัศน์วัฒนธรรมเป็นหนึ่งในประเภทที่สามารถประกาศขึ้นเป็นทะเบียนมรดกโลกได้ ส่งผลให้หน่วยงานด้านวัฒนธรรมในประเทศไทยเริ่มศึกษาความหมายและองค์ความรู้เกี่ยวกับภูมิทัศน์วัฒนธรรมมากขึ้น (เทียมสุรย์ สิริศรีศักดิ์, 2553) จากการรวบรวมผลงานวิชาการ ผู้วิจัยพบผลงานวิชาการที่มีการกล่าวถึงสภาพแวดล้อมที่นอกเหนือจากตัวสถาปัตยกรรมตามหลักการภูมิทัศน์วัฒนธรรม เช่น ผลงานของอมร กฤษณพันธุ์ (2555) เรื่องสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นในบริบทพลวัตภูมิทัศน์วัฒนธรรม: กรณีศึกษา ชุมชนชาวแพ แม่น้ำสะแกกรัง จ.อุทัยธานี ผลงานของเกรียงไกร เกิดศิริ (2557) เรื่ององค์รวมภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนและสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นเรือนที่อยู่อาศัยในลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา ผลงานของอมฤต หมวดทอง (2557) เรื่องเรือนพื้นถิ่นในระบบนิเวศสามน้ำลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาในเขตจังหวัดพัทลุงและนครศรีธรรมราช เป็นต้น

2.1.3 ภูมิทัศน์สรรค์สร้าง (Built Landscape) จากการรวบรวมผลงานวิชาการ ผู้แต่งพบผลงานวิชาการที่มีการกล่าวถึงสภาพแวดล้อมที่นอกเหนือจากตัวสถาปัตยกรรมตามหลักการภูมิทัศน์สรรค์สร้าง จำนวน 1 รายการ คือ ผลงานของยศพร ปุณวัฒนา และ วีระ อินพันทัง (2556) ศึกษาเรื่องแนวคิดและการจัดการภูมิทัศน์สรรค์สร้างบริเวณที่อยู่อาศัยท้องถิ่นไทย กรณีศึกษาริมแม่น้ำเพชรบุรี ได้เสนอการพิจารณานิยามของคำว่า “ภูมิทัศน์สรรค์สร้าง (Built Landscape)” หมายถึง สิ่งที่เกิดจากกระบวนการจัดการกับสภาพแวดล้อมอันเป็นผลสะท้อนจากการรับรู้สภาพแวดล้อม ทั้งทางรูปธรรมและนามธรรม โดยมีความหมายใกล้เคียงกับคำว่า “ภูมิทัศน์วัฒนธรรม (Cultural Landscape)” และคำว่า “สิ่งแวดล้อมสรรค์สร้าง (Built Environment)” ซึ่งเป็นผลสะท้อนจากบริบทของที่ตั้งและบริบททางสังคมวัฒนธรรมผ่านการกระทำของมนุษย์ หากมีความแตกต่างกันที่มุมมองหลักของแต่ละคำที่แตกต่างกัน รวมทั้งได้เสนอทิศทางการศึกษาในอนาคตว่า

การศึกษาด้านสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นในสถานการณ์ปัจจุบันมีการศึกษารูปแบบและองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นเป็น อย่างแพร่หลาย แต่ในส่วนของการศึกษาลักษณะของภูมิทัศน์ที่เกิดจากมนุษย์เข้าไปปรับปรุงสภาพแวดล้อมเพื่อตอบสนอง ความต้องการขั้นพื้นฐานของชีวิตแสดงถึงความเข้าใจระบบนิเวศของพื้นที่กลายเป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีการถ่ายทอดจนเป็น มรดกทางวัฒนธรรมของกลุ่มคนเหล่านั้นมีการกล่าวถึงไม่มากนัก จึงควรมีการศึกษาเพื่อทำความเข้าใจถึงกระบวนการ แก้ปัญหาเพื่ออยู่ร่วมกับสภาพแวดล้อม ตลอดจนการทำความเข้าใจถึงตรรกะที่อยู่ในกระบวนการจัดการกับพื้นที่อยู่อาศัยของ คนท้องถิ่น เพื่อเป็นการเติมเต็มข้อมูลของการศึกษาด้านสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นให้ครอบคลุมมากยิ่งขึ้นและสามารถเป็น ฐานข้อมูลด้านแบบแผนของภูมิสถาปัตยกรรมในพื้นที่ศึกษา

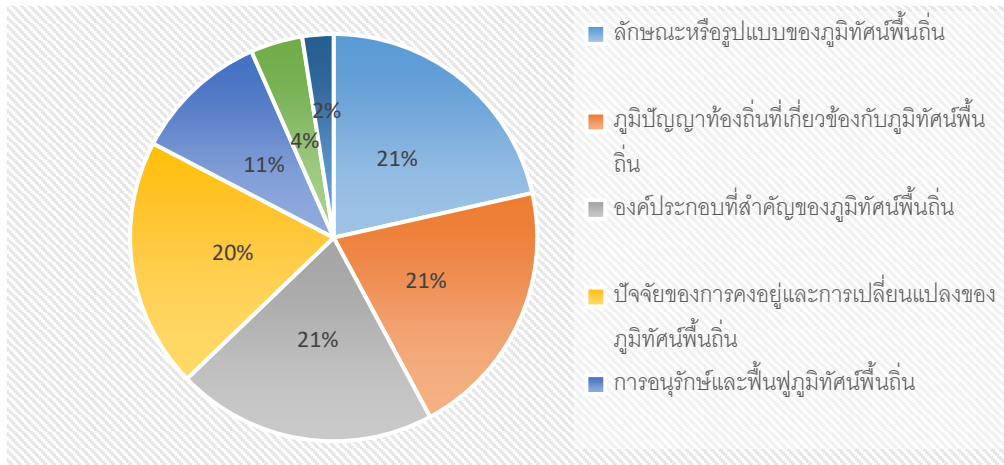
2.1.4 ภูมิทัศน์พื้นถิ่น (Vernacular landscape) จากการศึกษาบทความเรื่อง The Beholding Eye: Ten Versions of the Same Scene โดย Meinig (1979) ได้แสดงถึงความพยายามนิยามภูมิทัศน์อย่างธรรมดาสามัญ (Ordinary Landscape) ซึ่งเป็นการรวมนิยามที่ใช้ได้กับภูมิทัศน์พื้นถิ่น (Vernacular Landscape) ที่มีคุณสมบัติพื้นฐาน คือ มีความสำคัญ มีความน่าประทับใจ และมีความกำกวม โดยคุณสมบัติเหล่านี้ถือว่าเป็นสิ่งสัมพัทธ์ (Relativity) ขึ้นกับบริบท ดังนั้นการศึกษาภูมิทัศน์จึงไม่ใช่สิ่งที่อยู่ตรงหน้าสายตาเพียงอย่างเดียว แต่ควรพิจารณาสิ่งที่อยู่หลังสายตาและสมอง ส่วนข้อมูลที่ถูกกล่าวถึงในผลงานวิชาการคัดสรรที่นำมาศึกษา ผู้วิจัยพบว่า อำภา บัวระภา (2560) ศึกษาเรื่องภูมิทัศน์พื้นถิ่น ของชุมชนบ้านห้วยนาไทย ตำบลหนองคูขาด อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม ได้อ้างอิงการพิจารณานิยามของคำว่า “ภูมิทัศน์พื้นถิ่น (Vernacular Landscape)” จากนักวิชาการในประเทศไทย ได้แก่ ศนิ ลิ้มทองสกุล (2549) ซึ่งได้อธิบายว่า ภูมิทัศน์พื้นถิ่นเป็นส่วนหนึ่งของภูมิทัศน์วัฒนธรรมอันเกิดจากมนุษย์ใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเข้าไปปรับเปลี่ยนสภาพแวดล้อมเดิม และสร้างสรรค์สิ่งแวดล้อมให้เหมาะสมต่อการดำรงชีวิต สอดคล้องกับธรรมชาติและลักษณะภูมิประเทศเดิม เกรียงไกร เกิดศิริ (2551) ได้อธิบายว่า ภูมิทัศน์พื้นถิ่นเป็นสภาพแวดล้อมสร้างสรรค์ที่เกิดขึ้นจากการจัดการของมนุษย์ เพื่อให้เกิดการดำรงชีวิต อยู่โดยปกติสุขในสภาพแวดล้อมนั้น ๆ โดยมีวัฒนธรรม วิถีชีวิต คติความเชื่อ สภาพเศรษฐกิจ สังคม เข้ามามีส่วนร่วม อรศิริ ปาณินท์ (2546) ได้อธิบายว่า ผลลัพธ์ของภูมิทัศน์พื้นถิ่นเกิดเป็นที่อยู่อาศัย พื้นที่ทำมาหากิน รวมไปถึงสถาปัตยกรรม พื้นถิ่น เช่น บ้านเรือน ยุ้งข้าว โรงสี เป็นต้น และ นวณัฐ โอศิริ (2545) ได้อธิบายว่า ภูมิทัศน์พื้นถิ่นมีทั้งลักษณะร่วมและ ลักษณะเฉพาะ ซึ่งไม่มีสองชุมชนใดที่มีภูมิทัศน์และสถาปัตยกรรมที่เหมือนกันราวกับถอดพิมพ์

นอกจากนั้น ศนิ ลิ้มทองสกุล (2549) ศึกษาเรื่องภูมิทัศน์พื้นถิ่นของหมู่บ้านชนบทในชุมชนชาวมุสลิมในประเทศไทย และประเทศมาเลเซีย ได้เสนอแนวทางการศึกษาภูมิทัศน์พื้นถิ่น โดยจำแนกออกเป็น 2 ส่วน ได้แก่ ส่วนที่ 1 การศึกษารูปแบบ การใช้พื้นที่ทางกายภาพ (Physical Space) ซึ่งจำแนกออกเป็น 2 ระดับ ได้แก่ ระดับการตั้งถิ่นฐานของชุมชน เพื่อศึกษา การจัดวางผังและการใช้ที่ดินระดับชุมชน และศึกษาระบบนิเวศวิทยาวัฒนธรรม (Cultural Ecology) นำไปสู่การค้นหา ความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับการจัดการสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติและระดับผังบริเวณโดยรอบตัวเรือน เพื่อศึกษารูปแบบ การจัดวางตัวเรือนก่อให้เกิดลักษณะพื้นที่โดยรอบเรือนและศึกษาลักษณะขององค์ประกอบภูมิทัศน์ที่ตอบสนองต่อวิถี การดำรงชีวิต ส่วนที่ 2 การศึกษารูปแบบการใช้พื้นที่ทางสังคม (Social Space) เพื่อแสดงให้เห็นลักษณะความสัมพันธ์ของ คนในชุมชนผ่านการใช้พื้นที่

จากการรวบรวมผลงานวิชาการ ผู้วิจัยพบผลงานวิชาการที่มีการกล่าวถึงสภาพแวดล้อมที่นอกเหนือจากตัว สถาปัตยกรรมตามหลักการภูมิทัศน์พื้นถิ่น เช่น ผลงานของนวณัฐ โอศิริ (2545) เรื่องภูมิทัศน์พื้นถิ่น ภูมิปัญญาเพื่อ การประหยัดพลังงานและการพัฒนาอย่างยั่งยืน กรณีศึกษา หมู่บ้านตาลเหนือ อำเภอสอด จังหวัดเชียงใหม่ ผลงานของ อำภา บัวระภา อลิศรา มินะกนิษฐ และ เอี่ยมพร วิสมหมาย (2557) เรื่องภูมิทัศน์พื้นถิ่น อำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย ผลงาน ของอัมพิกา อ่ำลอย (2558) เรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับภูมิทัศน์ชุมชนประมงพื้นบ้านปากแม่น้ำกระบี อำเภอเมือง จังหวัดกระบี่ เป็นต้น

2.2 ด้านประเด็นของการศึกษา

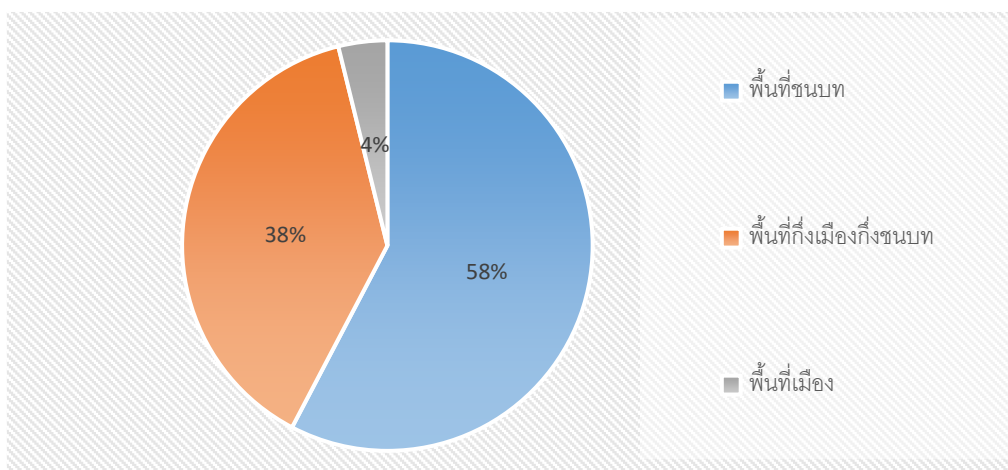
ผลการวิเคราะห์ข้อมูลจากผลงานวิชาการคัดสรรที่นำมาศึกษา ผู้วิจัยพบว่าการศึกษาลักษณะหรือรูปแบบของ ภูมิทัศน์พื้นที่ถิ่น ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับภูมิทัศน์พื้นที่ถิ่น และองค์ประกอบที่สำคัญของภูมิทัศน์พื้นที่ถิ่น เป็นประเด็นที่มีการศึกษามากที่สุด คิดเป็นร้อยละ 21 ส่วนประเด็นรองลงมา คือ การศึกษาปัจจัยการคงอยู่และการเปลี่ยนแปลงของ ภูมิทัศน์พื้นที่ถิ่น คิดเป็นร้อยละ 20 การอนุรักษ์และฟื้นฟูภูมิทัศน์พื้นที่ถิ่น คิดเป็นร้อยละ 11 การจัดการภูมิทัศน์พื้นที่ถิ่นเพื่อรองรับ การท่องเที่ยว คิดเป็นร้อยละ 4 และการศึกษาประเด็นอื่น ๆ คิดเป็นร้อยละ 2

ภาพที่ 1 แสดงสัดส่วนด้านประเด็นของการศึกษาจากผลงานวิชาการคัดสรรที่นำมาศึกษา

2.3 ด้านพื้นที่ศึกษา

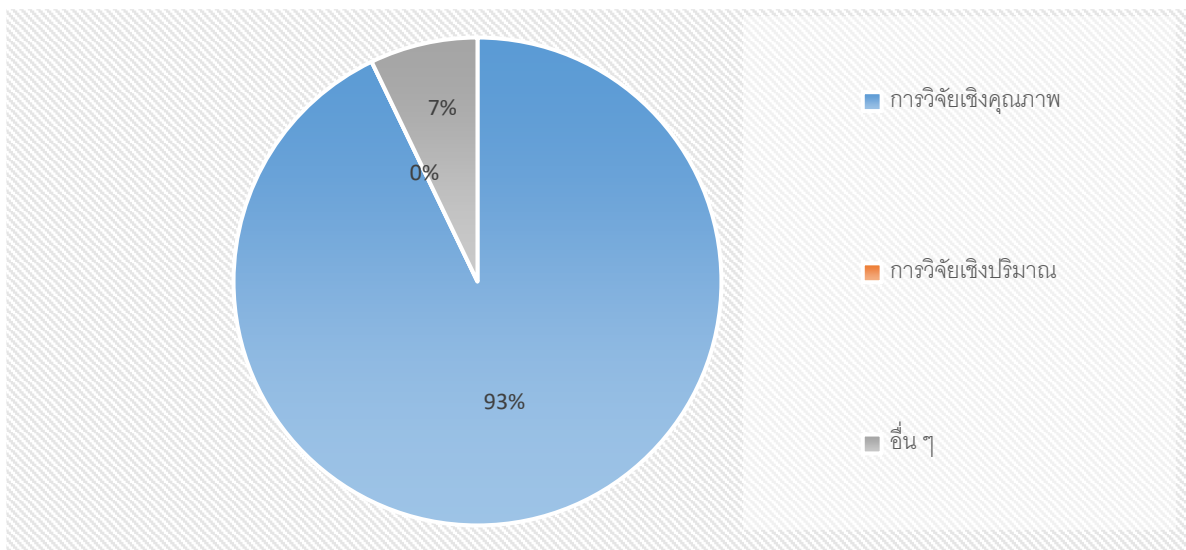
จากข้อมูลที่ถูกกล่าวถึงในผลงานวิชาการคัดสรรที่นำมาศึกษา ผู้วิจัยใช้เกณฑ์การจำแนกพื้นที่ศึกษาตามระดับ ความเข้มข้นของการที่มนุษย์เข้าไปจัดการสภาพแวดล้อมเพื่อให้เหมาะสมกับการดำเนินชีวิต โดยจำแนกออกเป็น 3 หัวข้อ ได้แก่ 1) พื้นที่ชนบท หมายถึง พื้นที่ที่มีสัดส่วนของภูมิทัศน์มากกว่าวัฒนธรรม 2) พื้นที่กึ่งเมืองกึ่งชนบท หมายถึง พื้นที่ที่มี สัดส่วนร่วมกันระหว่างภูมิทัศน์และวัฒนธรรม และ 3) พื้นที่เมือง หมายถึง พื้นที่ที่มีสัดส่วนของภูมิทัศน์น้อยกว่าวัฒนธรรม (สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ และ คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2549) ซึ่งผล การวิเคราะห์ข้อมูลจากผลงานวิชาการคัดสรรที่นำมาศึกษา ผู้วิจัยพบว่าพื้นที่ชนบทเป็นพื้นที่ที่มีการศึกษามากที่สุด คิดเป็น ร้อยละ 58 ส่วนพื้นที่ศึกษารองลงมา คือ พื้นที่กึ่งเมืองกึ่งชนบท คิดเป็นร้อยละ 38 และพื้นที่เมือง คิดเป็นร้อยละ 4

ภาพที่ 2 แสดงสัดส่วนด้านพื้นที่ศึกษาจากผลงานวิชาการคัดสรรที่นำมาศึกษา

2.4 ด้านระเบียบวิธีวิจัย

ผลการวิเคราะห์ข้อมูลจากผลงานวิชาการคัดสรรที่นำมาศึกษา ผู้วิจัยพบว่าการวิจัยเชิงคุณภาพเป็นระเบียบวิธีวิจัยที่ใช้การศึกษามากที่สุด คิดเป็นร้อยละ 93 ส่วนประเด็นรองลงมา คือ การวิจัยอื่น ๆ คิดเป็นร้อยละ 7 ได้แก่ ผลงานของ รุติวัฒน์ นนุช และ ศัทธียา จิระประเสริฐกุล (2558) เรื่องความสัมพันธ์ของการเมือง อาณาเขตครอบครองกับการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการตั้งถิ่นฐานของชุมชนในภูมิทัศน์น้ำกร่อย กรณีศึกษา หมู่บ้านสาขลา ตำบลนาเกลือ อำเภอยะหมื่น จันทบุรี และผลงานของภัคเกษม ธงชัย และ ดนัย ทายตะคุ (2564) เรื่องการเปลี่ยนแปลงของภูมิทัศน์พลวัตน้ำหลากในลุ่มแม่น้ำยม กรณีศึกษา ชุมชนบ้านกง อำเภอกงไกรลาศ จังหวัดสุโขทัย ใช้การวิจัยเชิงคุณภาพร่วมกับการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) และการวิเคราะห์ข้อมูลด้วยระบบสารสนเทศภูมิศาสตร์ (GIS Analysis) โดยใช้เทคนิคการซ้อนทับแผนที่ (Map Overlay) ส่วนการวิจัยเชิงปริมาณ เป็นระเบียบวิธีวิจัยที่ไม่พบในผลงานวิชาการคัดสรร

ภาพที่ 3 แสดงสัดส่วนด้านระเบียบวิธีวิจัยจากผลงานวิชาการคัดสรรที่นำมาศึกษา

3. การสรุปลักษณะของภูมิทัศน์พื้นที่ของชุมชนเกษตรกรรมในลุ่มนา

จากหัวข้อที่ 2 สถานภาพผลงานวิชาการคัดสรรด้านการศึกษาภูมิทัศน์พื้นที่ถิ่นชุมชนของนักวิชาการไทยในประเทศไทย ช่วง พ.ศ. 2545–2564 แสดงให้เห็นว่าผลงานวิชาการที่มีเนื้อหาสาระเกี่ยวข้องกับการศึกษาภูมิทัศน์พื้นที่ถิ่นของชุมชนเกษตรกรรมในลุ่มนาโดยตรง มีจำนวน 3 รายการ ได้แก่ อรศิริ ปาณินท์ และคณะ (2551) เรื่องเรือนพื้นถิ่นไทย-ไท วิวัฒน์ เติมยพันธ์ (2557) เรื่องรวบรวมบทความทางวิชาการเกี่ยวกับคติความเชื่อบางประการในงานสถาปัตยกรรมไทย และ วิลาศ เทพทา อรศิริ ปาณินท์ และ วุฒิพงษ์ ทวีวงศ์ (2561) เรื่องนิเวศวิทยาทางน้ำในระบบเหมืองฝายของพื้นที่เกษตรกรรมในแหล่งต้นน้ำและแหล่งต้นน้ำลำธาร ดังนั้น ผู้วิจัยได้ทบทวนวรรณกรรมเพิ่มเติมในประเด็นที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ ภูมิทัศน์เกษตรกรรม (Agricultural Landscape) ภูมิทัศน์เกษตรกรรมแบบไร่หมุนเวียน (Upland Rice Landscape and Shifting Cultivation Landscape) ภูมิทัศน์เกษตรกรรมแบบนาดำ (Lowland Rice Landscape) และภูมิทัศน์เกษตรกรรมแบบนาเมือง (Floating Rice Landscape) ซึ่งเป็นผลงานวิชาการที่มีชื่อเรื่องไม่ตรงกับการสืบค้นด้วยคำสำคัญตามที่กล่าวมาข้างต้น แต่สามารถสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับความหมาย ความสำคัญ แนวคิด ทฤษฎี และกระบวนการที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาภูมิทัศน์พื้นที่ถิ่นของชุมชนเกษตรกรรมในลุ่มนาได้ ผู้วิจัยสรุปลักษณะของภูมิทัศน์พื้นที่ถิ่นของชุมชนเกษตรกรรมในลุ่มนา

ที่ถูกกล่าวถึงในผลงานวิชาการคัดสรร โดยอ้างอิงแนวทางการอธิบายลักษณะภูมิทัศน์พื้นที่ถิ่นของชุมชนจากศนิ ลัมทองสกุล (2549) ดังรายละเอียดต่อไปนี้

3.1 เรื่องรูปแบบการใช้พื้นที่ทางกายภาพ (Physical Space)

จากข้อมูลที่ถูกกล่าวถึงในผลงานวิชาการคัดสรรที่นำมาศึกษา ผู้แต่งจำแนกออกเป็น 2 ระดับ ดังนี้

3.1.1 ระดับการตั้งถิ่นฐานของชุมชน เนื่องจากสภาพภูมิศาสตร์ของดินแดนล้านนา ประกอบด้วยพื้นที่สำคัญ 2 ส่วน ได้แก่ ส่วนที่ 1 พื้นที่สูง มีลักษณะเป็นเทือกเขาสูงต่อเนื่องมาจากเทือกเขาหิมาลัยและเทือกเขาในแคว้นยูนนานของจีน พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นทิวเขา ภูเขา หุบเขา และแอ่งแผ่นดินระหว่างหุบเขา ได้แก่ ทิวเขาแดนลาวตั้งอยู่ทางทิศเหนือ ทิวเขาถนนธงชัยตั้งอยู่ทางทิศตะวันตก ทิวเขาผีปันน้ำตั้งอยู่ทางตอนกลาง และทิวเขาหลวงพระบางตั้งอยู่ทางทิศตะวันออก เทือกเขาเหล่านี้วางตัวแนวยาวขนานกันในทิศเหนือ-ใต้ มีความชันสูงและไม่เสมอกัน ส่วนที่ 2 พื้นที่ราบระหว่างหุบเขา มีลักษณะเป็นพื้นที่ราบขนาดเล็ก (ประมาณ 1 ใน 4 ของพื้นที่ทั้งหมด) กระจายอยู่กลางหุบเขาต่าง ๆ และมีลำน้ำหลายสายไหลผ่าน ลักษณะดินในพื้นที่แห่งนี้เกิดจากทับถมของตะกอนแม่น้ำ ซึ่งพัดพามาจากพื้นที่สูง ทำให้พื้นที่ราบระหว่างหุบเขาเป็นพื้นที่อุดมสมบูรณ์เหมาะสำหรับการตั้งถิ่นฐานและการทำเกษตรกรรม นำไปสู่การก่อตัวเป็นชุมชน (สรสวดี อ่องสกุล, 2561)

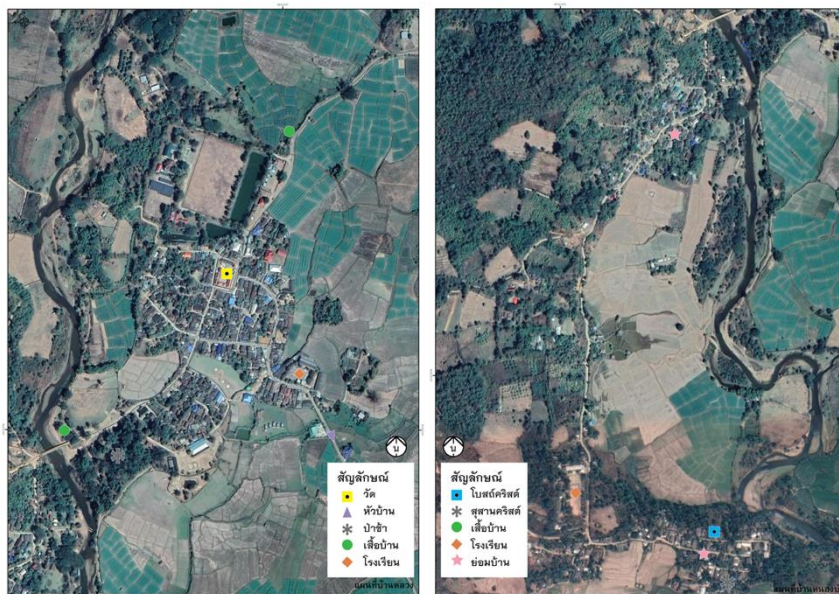
ผลจากการศึกษาหลักฐานทางประวัติศาสตร์ของพรพิไล เลิศวิชา และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว (2546) และ สรสวดี อ่องสกุล (2561) แสดงให้เห็นว่า ชาวไทยวนเข้ามาตั้งถิ่นฐานในบริเวณพื้นที่ราบระหว่างหุบเขาตั้งแต่อ่อนสถาปนาอาณาจักรล้านนาในพุทธศตวรรษที่ 18 โดยพื้นที่ราบกว้างเป็นที่ตั้งของเมืองขนาดใหญ่ ส่วนพื้นที่ราบแคบเป็นที่ตั้งของเมืองขนาดเล็ก ส่งผลให้เมืองในดินแดนล้านนาแยกตัวกันอยู่ตามพื้นที่ราบต่าง ๆ จำแนกตามสภาพภูมิศาสตร์ประวัติศาสตร์ ออกเป็น 2 กลุ่มใหญ่ ได้แก่ กลุ่มที่ 1 กลุ่มเมืองล้านนาตะวันตก ประกอบด้วย เมืองเชียงใหม่ เมืองลำพูน เมืองลำปาง เมืองเชียงราย และเมืองพะเยา สามารถจำแนกลักษณะออกเป็น 3 กลุ่ม ได้แก่ การตั้งถิ่นฐานบนพื้นที่ราบลุ่มแม่น้ำปิงตอนบน เรียกว่า “แอ่งเชียงใหม่-ลำพูน” มีลักษณะเป็นพื้นที่ราบติดต่อกันเป็นผืนใหญ่ การตั้งถิ่นฐานบนพื้นที่ราบลุ่มแม่น้ำกกเรียกว่า “แอ่งเชียงราย” มีลักษณะเป็นพื้นที่ราบค่อนข้างกว้างใหญ่ แต่มีพื้นที่สูงคั่นเป็นตอน ๆ จึงไม่เป็นที่ราบติดต่อกันเป็นผืนใหญ่ และการตั้งถิ่นฐานบนพื้นที่หุบเขาลุ่มแม่น้ำวังเรียกว่า “แอ่งลำปาง” มีลักษณะเป็นพื้นที่ราบเป็นตอน ๆ ขนาดใหญ่ และเป็นพื้นที่ราบแคบ ๆ ส่วนหนึ่งเป็นที่ราบขั้นบันได และกลุ่มที่ 2 กลุ่มเมืองล้านนาตะวันออก ได้แก่ เมืองแพร่และเมืองน่าน สามารถจำแนกลักษณะออกเป็น 2 กลุ่ม ได้แก่ การตั้งถิ่นฐานบนพื้นที่แอ่งน่านและแอ่งแพร่ ซึ่งมีลักษณะเป็นพื้นที่ราบเป็นตอน ๆ ขนาดเล็ก

ระยะแรกของการตั้งถิ่นฐานในดินแดนล้านนา เริ่มจากการก่อตัวเป็นชุมชนขนาดเล็กกระจายตัวตามพื้นที่ราบระหว่างหุบเขาและบางส่วนของพื้นที่สูง เนื่องจากผู้คนดำรงชีพด้วยการเก็บของป่า-ล่าสัตว์ และการปลูกข้าวแบบเลื่อนลอย (ข้าวไร่) ที่อาศัยน้ำฝนตามธรรมชาติ จึงมีการอพยพโยกย้ายไปตามพื้นที่อุดมสมบูรณ์ ภายหลังจากการปลูกข้าวจำนวนหนึ่งหรือสองครั้ง ชาวบ้านจะย้ายไปยังพื้นที่ใหม่ และกลับมาปลูกข้าวในพื้นที่เดิมอีกครั้ง เมื่อพื้นที่ดังกล่าวกลับมามีความอุดมสมบูรณ์ในทุกๆ 10 ปี การตั้งถิ่นฐานในช่วงเวลานี้มีลักษณะเป็นการตั้งถิ่นฐานแบบกึ่งถาวรขึ้นอยู่กับความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่ (กฤษฎา บุญชัย และคณะ, 2557)

ในเวลาต่อมา ปัจจัยต่าง ๆ ได้ส่งผลให้ชาวบ้านหันมาปลูกข้าวแบบนาเมือง (Floating Rice Cultivation) แทนการปลูกข้าวแบบเลื่อนลอย (ข้าวไร่) เป็นการทำนาที่ต้องอาศัยน้ำท่วมเพื่อหล่อเลี้ยง ทำให้มีผลผลิตทางการเกษตรที่สามารถเลี้ยงประชากรในจำนวนมหาศาล การเปลี่ยนแปลงรูปแบบการทำเกษตรกรรมในพื้นที่ราบระหว่างหุบเขา ถือเป็นปัจจัยสำคัญของการก่อตัวของเมืองในล้านนา เริ่มจากการอพยพเข้าไปตั้งถิ่นฐานในบริเวณที่ดินว่างเปล่า ภายหลังการจับจองที่ดินเพื่อปลูกสร้างบ้านเรือนและทำเกษตรกรรม ส่งผลให้มีประชากรเพิ่มมากขึ้น นำไปสู่การขยายจากครัวเรือนเป็นหมู่บ้านและเมือง มีลักษณะเป็นการตั้งถิ่นฐานแบบถาวรและสอดคล้องกับการเป็นนครรัฐเกษตรกรรม โดยเมืองและหมู่บ้านถือเป็น

องค์ประกอบของกันและกัน กล่าวคือ เมืองต่าง ๆ กระจายตัวตามที่ราบระหว่างหุบเขา ส่วนเมืองสำคัญตั้งอยู่ริมแม่น้ำจึงกลายเป็นแหล่งศูนย์กลางของพื้นที่ราบลุ่มขนาดกว้างใหญ่ที่อุดมสมบูรณ์ทางเกษตรกรรม (Central Situation) (อรศิริ ปาณินท์ และคณะ, 2551)

สำหรับการเลือกทำเลในการตั้งถิ่นฐาน เริ่มจากการพิจารณาจากความเหมาะสมและความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่ จากนั้นเลือกพื้นที่ราบลุ่มบางส่วนสำหรับปลูกสร้างบ้านเรือน และรักษาพื้นที่ราบลุ่มที่เหลือเป็นพื้นที่นา ดังนั้นองค์ประกอบสำคัญของการตั้งถิ่นฐาน สมณีก ชัซวาล และ บานจิตร สายรอกำ (2547) จำแนกพื้นที่ออกเป็น 3 ส่วน ได้แก่ พื้นที่นา พื้นที่ปลูกสร้างบ้านเรือน และพื้นที่ป่า รวมทั้งจำแนกพื้นที่ตามลักษณะพื้นที่ออกเป็น 2 ประเภท ได้แก่ การทำนาในพื้นที่สูง และการทำนาในพื้นที่ราบหุบเขา (พื้นที่ราบลุ่ม) มีการใช้แบ่งพื้นที่นาออกเป็นแปลงโดยใช้คันดินเป็นตัวกั้น รวมทั้งเพื่อความสะดวกในการทดน้ำหรือระบายน้ำออกจากแปลงให้ไหลไปสู่แปลงที่ยังขาดน้ำ โดยเฉพาะบริเวณที่มีความลาดเอียงไม่เท่ากัน ขนาดของแปลงขึ้นอยู่กับลักษณะของพื้นที่

ภาพที่ 4 ตัวอย่างการตั้งถิ่นฐานของชุมชนในพื้นที่ราบหุบเขา (ภาพซ้าย) และชุมชนในพื้นที่สูง (ภาพขวา)
(จากการสำรวจโดยโดรน เมื่อวันที่ 13-14 พฤษภาคม พ.ศ. 2565)

การทำนาในพื้นที่ราบหุบเขาพบในกลุ่มชาติพันธุ์ไทยวน (คนเมือง) ซึ่งเป็นกลุ่มคนส่วนใหญ่ในวัฒนธรรมล้านนา เรียกการทำนาว่า “เยียนา” เรียกพื้นที่ปลูกข้าวว่า “โท่ง หรือ นา” (วิวัฒน์ เตมียพันธ์, 2557) ซึ่งการเรียกชื่อนาในภาคเหนือมีชื่อเรียกที่แตกต่างกัน ขึ้นอยู่กับลักษณะของพื้นที่ ต้นไม้ที่ขึ้นอยู่ในบริเวณ ชื่อของผู้ครอบครอง และเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น ได้แก่ การชื่อเรียกที่ปรากฏในศิลาจารึกภาคเหนือ เช่น นางง นางกล้วย นากลาด นากว้าง นากวาวบง นาซึกา นาเซ็น นาเชือบ้า นาคราง นาโคระ นางจั้งหัน นาทรายมูล เป็นต้น ส่วนชื่อเรียกอื่น ๆ เช่น นาชุม นาเจียง นาดอน นาน้ำชา นาน้ำฟ้า นาน้ำปี นาน้ำผา นาน้ำผาย นาน้ำพระ นาน้ำรัง นาน้ำร้าง นาน้ำล่อง นาน้ำหนอง นาน้ำล้นพับ เป็นต้น การจำแนกประเภทของนาในภาคเหนือสามารถจำแนกออกเป็น 3 ประเภท ได้แก่ การจำแนกตามวิธีการปลูกข้าว ได้แก่ นาดำ นาหวานน้ำตม และนาผาย การจำแนกตามน้ำที่ใช้ปลูกข้าว ได้แก่ นาเหมืองผาย และนาน้ำฟ้า และการจำแนกตามพื้นที่ปลูกข้าว ได้แก่ นาโท่งและนาไร่ (สมณีก ชัซวาล และ บานจิตร สายรอกำ, 2547)

ภาพที่ 5 ตัวอย่างนิเวศวิทยาวัฒนธรรมของชุมชนในพื้นที่ราบหุบเขา: การตั้งถิ่นฐานในแอ่งที่ราบเมืองคอง ประกอบด้วย (1) บ้านวังมะริว (2) บ้านใหม่ (3) บ้านหลวง และ (4) บ้านหนองบัว (บันทึกภาพถ่ายเมื่อวันที่ 13-14 พฤษภาคม พ.ศ. 2565)

3.1.2 ระดับผังบริเวณโดยรอบตัวเรือน เนื่องจากสังคมของชุมชนเกษตรกรรมในล้านนามีระบบเศรษฐกิจแบบการผลิตเพื่อเลี้ยงตัวเอง จึงมีระบบเกษตรกรรมและหัตถกรรมที่มีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน ไม่ได้แยกกันอย่างอิสระ นอกจากชาวบ้านจะปลูกข้าวสำหรับบริโภคในครัวเรือนเป็นหลักแล้ว พวกเขาปลูกพืชชนิดต่าง ๆ ทั้งไม้ยืนต้นและพืชสวนครัวท้องถิ่นในบริเวณไร่ นา สวน หรือลานบ้าน (ช่วงบ้าน) รวมทั้งปลูกฝาย เพื่อใช้เป็นวัสดุหลักในการทอผ้าและทำเครื่องจักสาน เมื่อมีเวลาว่างที่นอกเหนือจากการทำนา วิวัฒน์ เตมียพันธ์ (2557) กล่าวว่า ภูมิทัศน์พื้นถิ่นของเรือนล้านนาแบบดั้งเดิมมีลักษณะสวนเกษตรผสมผสาน จากข้อมูลที่ถูกกล่าวถึงในผลงานวิชาการคัดสรรที่นำมาศึกษา ผู้แต่งสรุปองค์ประกอบที่สำคัญของภูมิทัศน์โดยรอบตัวเรือนล้านนาแบบดั้งเดิมออกเป็น 13 หัวข้อ ดังนี้

องค์ประกอบที่ 1 ช่วงบ้าน มีลักษณะเป็นลานดินด้านหน้าของเรือน เป็นพื้นที่โล่ง ไม่มีสิ่งปลูกสร้าง ตั้งอยู่ด้านหน้าของเรือนและติดกับถนน มีขนาดที่หลากหลายขึ้นอยู่กับความเหมาะสมของพื้นที่ ใช้เป็นพื้นที่เอนกประสงค์สามารถรองรับการใช้งานที่หลากหลาย ได้แก่ พื้นที่ตากพืชผลทางการเกษตร พื้นที่นันทนาการของเด็ก พื้นที่เชื่อมต่อเส้นทางสัญจร ทั้งเชื่อมต่อทางเท้าเข้าสู่ตัวเรือน และกระจายไปยังสู่ช่วงบ้านของเรือนที่ตั้งอยู่ข้างเคียงและถนนหลัก

องค์ประกอบที่ 2 ฮ้านน้ำ มีลักษณะเป็นเรือนหรือชั้นขนาดเล็กสำหรับวางหมอน้ำพร้อมกระบวยตักน้ำ

องค์ประกอบที่ 3 ศาลผีปู่ย่า มีลักษณะเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ที่ตั้งอยู่ในบริเวณด้านหลังของเรือน

องค์ประกอบที่ 4 บ่อน้ำ มีลักษณะเป็นบ่อน้ำที่ใช้ในการอุปโภคเป็นหลัก มีการปลูกไม้ล้มลุกและไม้พุ่มที่มีใบสวยงาม ใช้สร้างบรรยากาศและเพิ่มความเป็นส่วนตัว โดยช่วยบังสายตาในขณะอาบน้ำ รวมทั้งมีการปลูกไม้คลุมดินที่สามารถรับประทานได้ ได้แก่ ขะพลู (ปูลิง) สะระแหน่ (หอมด่วน) ผักไผ่ ผักคาวตอง เป็นต้น

องค์ประกอบที่ 5 ตีอมอาบน้ำ มีลักษณะเป็นห้องอาบน้ำสำหรับหญิงสาว ตั้งอยู่บริเวณด้านหลังของเรือนในบริเวณใกล้กับบ่อน้ำ

องค์ประกอบที่ 6 ล้ามหลุม ตั้งอยู่บริเวณด้านหลังของเรือน

องค์ประกอบที่ 7 แล้งวัวควาย มีลักษณะเป็นคอกควาย ตั้งอยู่บริเวณด้านหลังของเรือน

องค์ประกอบที่ 8 ก้างเพือง มีลักษณะเป็นโรงเก็บฟาง ตั้งอยู่บริเวณด้านหลังของเรือน

องค์ประกอบที่ 9 หลองข้าว มีลักษณะเป็นยุ้งข้าว ตั้งอยู่บริเวณด้านหลังของเรือน

องค์ประกอบที่ 10 สวนอี มีลักษณะเป็นสวนครัว ตั้งอยู่บริเวณด้านหลังของเรือน โดยมีการล้อมรั้วไม้ไผ่สาน เพื่อป้องกันความเสียหายจากสัตว์เลื้อย ได้แก่ เป็ด ไก่ ภายในมีการปลูกผักสวนครัวชนิดต่าง ๆ ตามฤดูกาล เช่น ผักกาด ถั่วฝักยาว พริก มะเขือ ต้นหอม ผักชี มะกรูด มะนาว เป็นต้น

องค์ประกอบที่ 11 รั้ว มีลักษณะเป็นการล้อมรั้วด้วยไม้ไผ่ที่มีลักษณะโปร่ง เพื่อสร้างการรับรู้ถึงการแบ่งอาณาเขตแบบไม่เป็นทางการ มักปลูกไม้เลื้อยที่สามารถรับประทานได้ทอดไปตามแนวรั้วร่วมกับการปลูกไม้ดอกพุ่มเตี้ย วัชพืช เต็มพันธ์ (2557) จำแนกออกเป็น 3 รูปแบบ ได้แก่ 1) รั้วสะพาน มีลักษณะเป็นรั้วทึบ ใช้ไม้ไผ่ขัดแตะตามแนวตั้งแบบชิดกันเป็นลายขัดแน่น ถือเป็นรั้วไม้ไผ่ชนิดแข็งแรงที่สุด ใช้เป็นรั้วด้านหน้าของเรือนและติดกับถนน 2) รั้วตาแสง มีลักษณะเป็นรั้วทึบ ใช้ไม้ไผ่ขัดแตะตามแนวตั้งแบบชิดกันเป็นลายขัดแน่น ถือเป็นรั้วไม้ไผ่ชนิดแข็งแรงที่สุด ใช้เป็นรั้วด้านหน้าของเรือนและติดกับถนน และ 3) รั้วตั้งปอง มีลักษณะเป็นรั้วโปร่ง ใช้ไม้ลวกลำเล็ก ๆ ประมาณ 3-4 ลำ มาวางสอดในช่วงเสา ไม้เนื้อแข็งตามแนวนอน มีระยะห่างประมาณ 25 เมตร (1 คืบ) ใช้เป็นรั้วชั่วคราว โดยสามารถเสริมไม้กลายเป็นรั้วตาแสงและรั้วสะพานได้ตามความเหมาะสม

องค์ประกอบที่ 12 ลำเหมือง มีลักษณะเป็นลำระบายน้ำสาธารณะ ใช้สำหรับระบายน้ำฝนภายในหมู่บ้าน โดยไหลผ่านหมู่บ้าน เลาะไปตามเรือนต่าง ๆ และไหลลงสู่ทุ่งนาหรือแม่น้ำ เนื่องจากชาวบ้านสืบทอดประเพณีการแบ่งปันทรัพยากรน้ำ ทำให้เรือนทุกหลังจะไม่ระบายน้ำโสโครกที่เกิดจากการอาบน้ำและชักล้างลงในลำเหมือง โดยพื้นที่ที่เกี่ยวข้องกับการใช้น้ำและน้ำเสีย จะถูกจัดวางในตำแหน่งที่ไม่ส่งผลกระทบต่อลำน้ำในลำเหมือง (พรพิไล เลิศวิชา และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว, 2546)

องค์ประกอบที่ 13 พืชพรรณ จากข้อมูลที่ถูกกล่าวถึงในผลงานวิชาการคัดสรรที่นำมาศึกษา ผู้แต่งจำแนกรูปแบบการใช้ประโยชน์ของพืชพรรณออกเป็น 11 หัวข้อ ดังแสดงในตารางที่ 2

ตารางที่ 2 สรุปการใช้ประโยชน์ของพืชพรรณที่ปรากฏในผังบริเวณโดยรอบตัวเรือนล้านนาแบบดั้งเดิม

ลำดับที่	หัวข้อ	รายละเอียด
1.	กลุ่มไม้ยืนต้น	
	1.1 ไม้ยืนต้นขนาดใหญ่	ปลูกโดยรอบชั้บ้าน เพื่อให้ร่มเงา
	1.2 ไม้ยืนต้นที่ให้ผล	ปลูกโดยรอบชั้บ้าน เพื่อให้ร่มเงาและเป็นแหล่งอาหาร เช่น มะม่วง มะปราง มะเฟือง มะขาม (มะค้อนก้อม) เพกา (มะลิดไม้) กระท้อน แคน ละมุด ส้มโอ มะพร้าว หมาก เป็นต้น
	1.3 ไม้ยืนต้นที่ให้ออก	ปลูกโดยรอบชั้บ้าน เพื่อให้ร่มเงา แหล่งอาหาร และสร้างบรรยากาศ เช่น หางนกยูงไทย (ขอมพอ) อุน ยี่เื่อ (เค็ดละหว่า) เป็นต้น
	1.4 ไม้ยืนต้นขนาดกลาง	ปลูกโดยรอบชั้บ้าน เพื่อให้ร่มเงาและเป็นแหล่งอาหาร ได้แก่ ผักเห็ด (ลำต้นสูง 8-15 เมตร)

ตารางที่ 2 สรุปการใช้ประโยชน์ของพืชพรรณที่ปรากฏในผังบริเวณโดยรอบตัวเรือนล้านนาแบบดั้งเดิม (ต่อ)

ลำดับที่	หัวข้อ	รายละเอียด
2.	กลุ่มไม้พุ่ม	
	2.1 ไม้พุ่มที่ใช้แสดงอาณาเขต	ปลูกริมรั้ว เช่น ชะอม ชาข่อย เป็นต้น ซึ่งช่วยกรองฝุ่นจากถนน
	2.2 ไม้พุ่มที่ให้ดอก	ปลูกโดยรอบช่วงบ้าน เพื่อสร้างบรรยากาศ เช่น พุด มะลิ สะบันงา เป็นต้น
3.	กลุ่มไม้เลื้อย	
	3.1 ไม้เลื้อยที่ใช้เป็นแหล่งอาหาร	ปลูกริมรั้ว เช่น บวบ ตำลึง ถั่วแปบ มะระพื้นบ้าน มะไฮเตี้ย เป็นต้น
	3.2 ไม้เลื้อยเนื้อแข็ง	ปลูกโดยรอบช่วงบ้าน เพื่อใช้เป็นแหล่งอาหาร ได้แก่ ผักฮ้วน
4.	กลุ่มกล้วยไม้	
	กล้วยไม้พื้นเมืองที่เก็บหามาจากป่า	ปลูกตามลำต้นของไม้ยืนต้นขนาดใหญ่ ใช้สร้างบรรยากาศ โดยกล้วยไม้เหล่านี้มักออกดอกในช่วงสงกรานต์จนถึงปลายฤดูร้อน เช่น เอื้องผึ้ง เอื้องคำ เอื้องสาย เอื้องฟ้ามุย เอื้องสามปอย เป็นต้น
5.	กลุ่มไม้	
	5.1 ไม้ทั่วไป	ปลูกรอบช่วงบ้าน ใช้บังลมและเป็นแหล่งวัสดุในงานหัตถกรรมและงานก่อสร้าง
	5.2 ไม้เลื้อยและไผ่รวก	ปลูกบริเวณริมรั้ว เพื่อแสดงอาณาเขต
	5.3 ไม้สีสดและไม้ดง	ปลูกร่วมกับไม้ยืนต้นที่มีพุ่มแน่น โดยเฉพาะชาข่อย โดยปลูกบริเวณด้านหลังเรือนที่ติดกับทุ่งนา ใช้บังลมที่พัดเข้าสู่ตัวเรือนในช่วงรอยต่อระหว่างปลายฤดูร้อนกับฤดูฝน หรือ “ลมปีใหม่”
6.	กลุ่มพืชขายน้ำ	
	6.1 พืชขายน้ำที่ใช้เป็นแหล่งอาหาร	ผักแว่น ผักกูด และจิกูก ซึ่งมีลักษณะคล้ายข่า แต่มีขนาดใหญ่กว่า
	6.2 พืชขายน้ำที่ใช้สร้างบรรยากาศ	พุทธรักษา (กอบัวระวง) ซึ่งมีดอกสีสดฉูดฉาด
	6.3 พืชขายน้ำที่ใช้เป็นแหล่งวัสดุ	คล้า (แห่ย์ง) ใช้เป็นแหล่งวัสดุในงานหัตถกรรมจำพวกเสื่อ

หมายเหตุ. ปรับปรุงข้อมูลจาก วิวัฒน์ เตมียพันธ์, 2557.

ภาพที่ 6 ตัวอย่างการวางผังบริเวณโดยรอบตัวเรือนของชุมชนในพื้นที่ราบหุบเขา (ภาพซ้าย) และชุมชนในพื้นที่สูง (ภาพขวา) (บันทึกภาพถ่ายเมื่อวันที่ 13-14 พฤษภาคม พ.ศ. 2565)

3.2 รูปแบบการใช้พื้นที่ทางสังคม (Social Space)

จากข้อมูลที่ถูกกล่าวถึงในผลงานวิชาการคัดสรรที่นำมาศึกษา ผู้วิจัยจำแนกออกเป็น 2 ระดับ ดังนี้

3.2.1 ระดับการตั้งถิ่นฐานของชุมชน สมนึก ชีवाल และ บานจิตร์ สายรอกำ (2547) จำแนกพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับการใช้พื้นที่ทางสังคมออกเป็น 5 หัวข้อ ดังนี้

- 1) พิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับการบวงสรวง ได้แก่ การเลี้ยงผีขุนน้ำ
- 2) พิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับการเพาะปลูก ได้แก่ การแฮกนา หว่านกล้า และไถนา
- 3) พิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับการบำรุงรักษา ได้แก่ การบูชาพุ่มข้าว
- 4) พิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับการเก็บเกี่ยว ได้แก่ การเอามือ การสู่ขวัญ และการเกี่ยวข้าว
- 5) พิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับการเฉลิมฉลอง ได้แก่ การสู่ขวัญ การทานข้าวจี-ข้าวหลาม และการทานดอยข้าว

3.2.2 ระดับผังบริเวณโดยรอบตัวเรือน จากข้อมูลที่ถูกกล่าวถึงในผลงาน วิวัฒน์ เตมียพันธ์ (2557) ผู้แต่งจำแนกพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับการใช้พื้นที่ทางสังคมออกเป็น 4 หัวข้อ ดังนี้

- 1) พิธีเช่นสรวงผีบรรพบุรุษของกลุ่มชาวบ้านที่นับถือ “ผีตมึเม็ง” โดยมีการปลูก “ปะรำ” หรือ “ผาม” ในบริเวณช่วงบ้าน เพื่อพ่อนผี
- 2) พิธีเช่นสรวงในงานบวชนรหรือพระ โดยมีการปลูกสร้าง “ห้างขอ” ในบริเวณริมช่วงบ้าน เพื่อให้ “ช่างขอ” ขึ้นไปขับลำนำกล่อมขวัญ “ลูกแก้ว” (หรือนาคในภาษากลาง) เพื่อสร้างความบันเทิงในการเฉลิมฉลอง
- 3) พิธีงานศพของสมาชิกในครัวเรือน โดยใช้เป็นที่ตั้งปราสาทสำหรับบรรพบุรุษ เพื่อชักลากไปสู่ป่าช้า หรือ “ป่าเหว”
- 4) การฝึกฝนกระบวนท่าการต่อสู้ หรือ “ลายเชิง” ซึ่งเกิดขึ้นเฉพาะช่วงบ้านของ “สล่าครู เชิงดาบครูเชิง”

4. บทสรุปและข้อเสนอแนะ

จากการสำรวจสถานภาพผลงานวิชาการคัดสรรด้านการศึกษาศาสตร์ภูมิทัศน์พื้นที่ชุมชนของนักวิชาการไทยในประเทศไทย ช่วง พ.ศ. 2545–2564 ซึ่งสืบค้นข้อมูลจากฐานข้อมูลวิทยานิพนธ์และงานวิจัยของประเทศไทย พบผลงานวิชาการคัดสรรจำนวนทั้งหมด 26 รายการ ผู้วิจัยนำเสนอผลการวิเคราะห์ข้อมูล โดยจำแนกออกเป็น 2 หัวข้อตามวัตถุประสงค์ของการศึกษา ดังนี้

หัวข้อที่ 1 สถานภาพผลงานวิชาการคัดสรรด้านการศึกษาศาสตร์ภูมิทัศน์พื้นที่ชุมชนของนักวิชาการไทยในประเทศไทย ช่วง พ.ศ. 2545–2564 ผู้แต่งจำแนกออกเป็น 4 ประเด็น ได้แก่ ประเด็นที่ 1 แนวคิดและทฤษฎีที่ใช้ในการศึกษาสภาพแวดล้อมที่นอกเหนือจากตัวสถาปัตยกรรม คือ 1) สิ่งแวดล้อมสรรค์สร้าง 2) ภูมิทัศน์วัฒนธรรม 3) ภูมิทัศน์สรรค์สร้าง และ 4) ภูมิทัศน์พื้นถิ่น โดยนิยามของคำว่าสิ่งแวดล้อมสรรค์สร้าง ภูมิทัศน์วัฒนธรรม และภูมิทัศน์สรรค์สร้างนั้น มีความหมายใกล้เคียงกัน ทั้งสามคำเป็นผลสะท้อนจากบริบทของที่ตั้งและบริบททางสังคมวัฒนธรรมผ่านการกระทำของมนุษย์ หากมีความแตกต่างกันที่มุมมองหลักของแต่ละคำที่แตกต่างกัน (ยศพร ปุณวัฒนา และ วีระ อินพันทัง, 2556) ส่วนคำว่าภูมิทัศน์พื้นถิ่นเป็นผลลัพธ์อันเกิดจากมนุษย์ใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเข้าไปปรับเปลี่ยนสภาพแวดล้อมเดิมและสร้างสรรค์สิ่งแวดล้อมให้เหมาะสมต่อการดำรงชีวิต สอดคล้องกับธรรมชาติและลักษณะภูมิประเทศเดิม ส่งผลให้ลักษณะของภูมิทัศน์พื้นที่ที่ภูมิทัศน์สรรค์สร้างผสมผสานกลมกลืนไปกับภูมิทัศน์ธรรมชาติ กล่าวได้ว่าภูมิทัศน์พื้นถิ่นเป็นส่วนหนึ่งของสิ่งแวดล้อมสรรค์สร้างและเป็นส่วนหนึ่งของภูมิทัศน์วัฒนธรรม (ศนิ ลัมทองสกุล, 2549) และมีความเกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อมสรรค์สร้างพื้นถิ่น โดยมีคุณสมบัติ ประการสำคัญ คือ ผู้ออกแบบ ผู้สร้าง และผู้ใช้ เป็นคนคนเดียวกันหรือคนกลุ่มเดียวกัน (วีระ อินพันทัง, 2559) ประเด็นที่ 2 ด้านประเด็นของการศึกษา ผู้วิจัยพบว่าการศึกษาลักษณะหรือรูปแบบของภูมิทัศน์พื้นถิ่น ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่

เกี่ยวข้องกับภูมิทัศน์พื้นถิ่น และองค์ประกอบที่สำคัญของภูมิทัศน์พื้นถิ่น เป็นประเด็นที่มีการศึกษามากที่สุด ประเด็นที่ 3 ด้านพื้นที่ศึกษา ผู้วิจัยพบว่าพื้นที่ชนบท หมายถึง พื้นที่ที่มีสัดส่วนของภูมิทัศน์มากกว่าวัฒนธรรม (สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ และ คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2549) เป็นพื้นที่ที่มีการศึกษามากที่สุด และประเด็นที่ 4 ด้านระเบียบวิธีวิจัย ผู้วิจัยพบว่าการศึกษาเชิงคุณภาพเป็นระเบียบวิธีวิจัยที่ใช้การศึกษามากที่สุด

ส่วนหัวข้อที่ 2 การสรุปลักษณะของภูมิทัศน์พื้นถิ่นของชุมชนเกษตรกรรมในลำนานาจากผลการศึกษาที่ผ่านมา ผู้วิจัยสรุปได้ว่าภูมิทัศน์ที่เกิดขึ้นเป็นผลลัพธ์ที่เกิดขึ้นจากการที่ชาวบ้านเข้าไปจัดการสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติในบริเวณพื้นที่ราบระหว่างหุบเขา เพื่อตอบสนองต่อการดำรงชีวิต ได้แก่ การปลูกสร้างบ้านเรือน การทำเกษตรกรรม โดยเฉพาะการปลูกข้าวแบบนาเมืองที่ต้องอาศัยองค์ความรู้ในการปรับปรุงคุณภาพดินอย่างต่อเนื่อง การพัฒนาระบบชลประทานแบบระบบเหมืองฝายที่อาศัยการจำแนกแรงงานอย่างมีระบบและมีประสิทธิภาพ แสดงถึงภูมิปัญญาในการแก้ปัญหาจากเงื่อนไขทางสภาพแวดล้อม เพื่อเอาชนะอุปสรรคของธรรมชาติให้อำนวยประโยชน์สูงสุด ซึ่งมีการสืบทอดจากรุ่นสู่รุ่น รวมทั้งการศึกษารูปแบบการใช้พื้นที่ทางสังคม (Social Space) แสดงให้เห็นลักษณะความสัมพันธ์ของคนในชุมชนผ่านการใช้พื้นที่ คุณสมบัติที่กล่าวมาข้างต้นสามารถเป็นตัวแทนที่ชัดเจนของภูมิทัศน์พื้นถิ่นและแสดงให้เห็นถึงหัวใจสำคัญของวัฒนธรรมแห่งสังคมลำนานาที่มีความผูกพันอยู่กับการทำเกษตรกรรม โดยเฉพาะการทำนา ซึ่งถือเป็นวิถีชีวิตหลักของกลุ่มคนที่ตั้งถิ่นฐานในพื้นที่ราบระหว่างหุบเขาเหล่านี้

สำหรับทิศทางการศึกษาในอนาคต ผู้วิจัยมีข้อเสนอว่าควรมีการขยายขอบเขตการศึกษาภูมิทัศน์พื้นถิ่นของชุมชนให้กว้างขวางและลึกซึ้งยิ่งขึ้น ต่อยอดสู่การพัฒนาหรือปรับปรุงการตั้งประเด็นปัญหาการวิจัยให้เหมาะสมกับบริบทมากยิ่งขึ้น สามารถจำแนกออกเป็น 4 ประเด็น ดังนี้

ประเด็นที่ 1 ด้านแนวคิดและทฤษฎี ควรพิจารณาถึงกระบวนการหาความรู้ของการศึกษาของศาสตร์ด้านนี้ให้ครบถ้วนและสมบูรณ์ ตั้งแต่การพิจารณาด้านความเที่ยงตรงของการนิยามแนวคิดและทฤษฎีที่นำมาใช้ในการศึกษา การพัฒนาและปรับปรุงนิยามแนวคิดและทฤษฎีที่นำมาใช้ในการศึกษาให้ครอบคลุมและเหมาะสมกับบริบทมากขึ้น การพิจารณาด้านความถูกต้องและสมบูรณ์ของการทบทวนวรรณกรรม ตลอดจนการเชื่อมโยงการศึกษาภูมิทัศน์พื้นถิ่นร่วมกับศาสตร์อื่น ๆ เพื่อให้ได้มุมมองการศึกษาที่หลากหลายขึ้น

ประเด็นที่ 2 ด้านประเด็นของการศึกษาควรสนับสนุนการศึกษาเพื่อสร้างฐานข้อมูลด้านแบบแผนของภูมิสถาปัตยกรรมในพื้นที่ศึกษา ซึ่งคาดการณ์ว่าจะเป็นประเด็นที่มีจำนวนการศึกษาเพิ่มขึ้น เนื่องจากองค์ความรู้ที่ได้จากการศึกษามีส่วนสำคัญในการอนุรักษ์ พื้นฟู และพัฒนาภูมิปัญญาท้องถิ่นของชุมชนอย่างยั่งยืน และเป็นประเด็นสำคัญในการพัฒนาชุมชนให้สอดคล้องกับบริบทด้านสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติและวัฒนธรรม (วันดี พินิจวรสิน, 2559)

ประเด็นที่ 3 ด้านพื้นที่ศึกษาควรมีการขยายขอบเขตพื้นที่ศึกษาให้ครอบคลุมตั้งแต่ภูมิทัศน์พื้นถิ่นแบบดั้งเดิมในพื้นที่ชนบท ภูมิทัศน์พื้นถิ่นร่วมสมัยที่มีการคลี่คลายรูปแบบจากรูปแบบดั้งเดิมในพื้นที่กึ่งเมืองกึ่งชนบท และภูมิทัศน์พื้นถิ่นที่เกิดขึ้นใหม่ในพื้นที่เมือง

ประเด็นที่ 4 ด้านระเบียบวิธีวิจัยควรให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของประชาชนในชุมชน นำไปสู่การพัฒนาทิศทางการศึกษาให้มีความหลากหลาย ทันสมัย และเหมาะสมกับบริบทของพื้นที่ศึกษา

5. เอกสารอ้างอิง

- กฤษฎา บุญชัย, พรพนา ก้วยเจริญ, และคณะ. (2557). รายงานสมบูรณ์ โครงการศึกษาไร่นาชุมชนของกะเหรี่ยงเพื่อเสนอเป็นมรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม. กรุงเทพฯ: กระทรวงวัฒนธรรม.
- เกรียงไกร เกิดศิริ. (2551). ชุมชนกับภูมิทัศน์วัฒนธรรม. กรุงเทพฯ: อูษาคเนย์.
- เกรียงไกร เกิดศิริ. (2557). องค์รวมภูมิทัศน์วัฒนธรรมชุมชนและสถาปัตยกรรมพื้นถิ่นเรือนที่อยู่อาศัยในลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลา. วารสารหน้าจั่ว ว่าด้วยประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมและสถาปัตยกรรมไทย, 11, 177-213.
- โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์. (2559). ศาสตร์ อศาสตร์: เข้ามาข้างนอก ออกไปข้างใน. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์พารากราฟ.
- ฐิติวัฒน์ นงนุช, และ ศุภสิยา จิระประเสริฐกุล. (2558). ความสัมพันธ์ของการเมือง อาณาเขตครอบครองกับการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการตั้งถิ่นฐานของชุมชนในภูมิทัศน์น้ำกร่อย กรณีศึกษา หมู่บ้านสาขลา ตำบลนาเกลือ อำเภอพระสมุทรเจดีย์ จังหวัดสมุทรปราการ. วารสารศรีปทุมปริทัศน์ ฉบับมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์, 15(2), 26-34.
- เทียมสุรย์ สิริศรีศักดิ์. (2553). ความเข้าใจบางประการเกี่ยวกับการอนุรักษ์ภูมิทัศน์วัฒนธรรมในประเทศไทย. วารสารอาษา, 3, 104-113.
- นวนัฐ โอศิริ. (2545). ภูมิทัศน์พื้นถิ่น ภูมิปัญญาเพื่อการประหยัดพลังงานและการพัฒนาอย่างยั่งยืน กรณีศึกษา หมู่บ้านตาลเหนือ อำเภอฮอด จังหวัดเชียงใหม่. หนังสือประมวลผลการประชุมทางวิชาการการสาธิตศาสตร์, 6, 129-144.
- พรพิไล เลิศวิชา, และ อรุณรัตน์ วิเชียรเขียว. (2546). ชุมชนหมู่บ้านลุ่มน้ำขาน โครงการวิจัยพลวัตเศรษฐกิจชุมชน 3 ลุ่มน้ำในประเทศไทย พ.ศ 2543-2545. กรุงเทพฯ: ศูนย์หนังสือจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ภาคเกษม ธงชัย, และ ดนัย ทายตะคุ. (2564). การเปลี่ยนแปลงของภูมิทัศน์พลวัตน้ำหลากในลุ่มแม่น้ำยม กรณีศึกษา ชุมชนบ้านกง อำเภอกงไกรลาศ จังหวัดสุโขทัย. วารสารวิชาการการสาธิตศาสตร์ คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 4(2), 341-357.
- ยศพร ปุณวัฒนา, และ วีระ อินพันทัง. (2556). แนวคิดและการจัดการภูมิทัศน์สรรค์สร้างบริเวณที่อยู่อาศัยท้องถิ่นไทย กรณีศึกษาริมแม่น้ำเพชรบุรี. วารสารหน้าจั่ว ว่าด้วยสถาปัตยกรรม การออกแบบ และสภาพแวดล้อม, 27, 111-126.
- วันดี พินิจวรสิน. (2559). การส่งเสริมคุณค่าท้องถิ่นและความเข้มแข็งของชุมชนผ่านการปรับปรุงภูมิทัศน์ชุมชน. วารสารการจัดการสิ่งแวดล้อม, 12(2), 64-81.
- วิลาศ เทพทา, อรศิริ ปาณินท์, และ วุฒิพงษ์ ทวีวงศ์. (2561). นิเวศวิทยาทางน้ำในระบบเหมืองฝายของพื้นที่เกษตรกรรมในแหล่งต้นน้ำและแหล่งต้นน้ำลำธาร. วารสารวิจัยและพัฒนา วไลยอลงกรณ์ ในพระบรมราชูปถัมภ์ สาขาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี, 13(2), 1-11.
- วิวัฒน์ เตมียพันธ์. (2557). รวบรวมบทความทางวิชาการเกี่ยวกับคติความเชื่อบางประการในงานสถาปัตยกรรมไทย. กรุงเทพฯ: คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ สถาบันพระจอมเกล้าเจ้าคุณทหารลาดกระบัง.
- วีระ อินพันทัง. (2559). สิ่งแวดล้อมสรรค์สร้างพื้นถิ่น: การดำรงและการเปลี่ยนแปลง. วารสารหน้าจั่ว ว่าด้วยสถาปัตยกรรม การออกแบบ และสภาพแวดล้อม, 30, 126-142.
- ศนิ ลัมทองสกุล. (2549). ภูมิทัศน์พื้นถิ่นของหมู่บ้านชนบทในชุมชนชาวมุสลิมในประเทศไทยและประเทศมาเลเซีย. วารสารวิจัยและสถาปัตยกรรม / การผังเมือง, 4(2), 141-154.
- สมนึก ชัชวาล, และ บานจิตร์ สายรอกำ. (2547). การศึกษาภูมิปัญญาเกษตรกรรมพื้นบ้านล้านนา. เชียงใหม่: สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- สรสวดี อ่องสกุล. (2561). ประวัติศาสตร์ล้านนา. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์อมรินทร์.

- สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, และ คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร. (2549). *แนวทางจัดการภูมิทัศน์วัฒนธรรม*. กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- อนุวัฒน์ การลัก และ ทรงยศ วีระทวีมาศ. (2558). ภูมิทัศน์วัฒนธรรม : ความหมาย พัฒนาการทางแนวคิด และทิศทางการศึกษาวิจัย. *วารสารวิชาการคณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น*, 14(2), 2-12.
- อมร กฤษณพันธุ์. (2555). สถาปัตยกรรมพื้นถิ่นในบริบทพลวัตภูมิทัศน์วัฒนธรรม: กรณีศึกษา ชุมชนชาวแพ แม่น้ำสะแกกรัง จ.อุทัยธานี. *วารสารสิ่งแวดล้อมสรรค์สร้างวิจัย คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น*, 11(1), 1-13.
- อมฤต หมวดทอง. (2557). เรือนพื้นถิ่นในระบบนิเวศน์สามน้ำลุ่มน้ำทะเลสาบสงขลาในเขตจังหวัดพัทลุงและนครศรีธรรมราช. *วารสารหน้าจั่ว ว่าด้วยสถาปัตยกรรม การออกแบบ และสภาพแวดล้อม*, 28, 181-198.
- อรศิริ ปาณินท์. 2546. *เอกสารประกอบการอบรมระยะสั้น สถาปัตยกรรมพื้นถิ่นศึกษา*. ระหว่างวันที่ 2-3 และ 9-10 สิงหาคม 2546. หอชมหามาลาปราปรปักษ์. คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์. มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- อรศิริ ปาณินท์, และคณะ. (2551). *เรือนพื้นถิ่นไทย – ไทย*. กรุงเทพฯ: คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- อรศิริ ปาณินท์, และคณะ. (2553). ภูมิปัญญาและพัฒนารูปแบบของเรือนพื้นถิ่นลุ่มน้ำเพชรบุรี: ศักยภาพในการคงอยู่โดยมีประชาชนเป็นฐาน. *วารสารหน้าจั่ว ว่าด้วยสถาปัตยกรรม การออกแบบ และสภาพแวดล้อม*, 24, 129-146.
- อัมพิกา อ่าลอย. (2558). ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับภูมิทัศน์ชุมชนประมงพื้นบ้านปากแม่น้ำกระบี่ อำเภอเมือง จังหวัดกระบี่. *วิทยานิพนธ์ภูมิสถาปัตยกรรมศาสตรมหาบัณฑิต*. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- อำภา บัวระภา. (2560). ภูมิทัศน์พื้นถิ่นของชุมชนบ้านห้วยนาไทย ตำบลหนองคูขาด อำเภอบรบือ จังหวัดมหาสารคาม. *วารสารวิชาการ สิ่งแวดล้อมสรรค์สร้างวิจัย คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น*, 16(1), 55-66.
- อำภา บัวระภา. (2562). รูปแบบและปัจจัยการคงอยู่ของภูมิทัศน์พื้นถิ่น “บ้านเรือนและที่อยู่อาศัย” แขวงคำม่วนสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว. *วารสารสถาปัตยกรรมศาสตร์ ผังเมืองและนฤมิตศิลป์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม*, 1(1), 10-22.
- อำภา บัวระภา. (2564). ความสัมพันธ์ของสถาปัตยกรรมกับภูมิทัศน์ชุมชน. *วารสารสถาปัตยกรรมศาสตร์ การออกแบบและการก่อสร้าง คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม*, 3(1), 29-40.
- อำภา บัวระภา, อลิศรา มีนะกนิษฐ, และ เอื้อมพร วิสมหมาย. (2557). ภูมิทัศน์พื้นถิ่น อำเภอเชียงคาน จังหวัดเลย. *วารสารหน้าจั่ว (เอเชียตะวันออกเฉียงใต้ในมิติสถาปัตยกรรมและภูมิทัศน์วัฒนธรรม)*, 27(3), 45-56.
- Fernando, R.A.N. (2011). Ontological and anthropological aspects of the concept of human nature. *Kanz Philosophia A Journal for Islamic Philosophy and Mysticism*, 1(2), 133-144.
- Meinig, D.W. (1979). The beholding eye: ten versions of the same scene. in *The Interpretation of Ordinary Landscapes: Geographical Essays* (pp. 33-48). New York, NY: Oxford.
- Meinig, D.W., and Jackson, J.B. (1979). Introduction. in *The Interpretation of Ordinary Landscapes: Geographical Essays* (pp. 1-7). New York, NY: Oxford.
- Peirce, F.L. (1979). Axioms of the landscape: some guides to the American scene. in *The Interpretation of Ordinary Landscapes: Geographical Essays* (pp. 11-32). New York, NY: Oxford.
- Taylor, K. (2017). Cultural landscape meaning and values in Van Den Brink et.al. (eds) 2017, *Landscape Architecture Methods and Methodology*. New York, NY: Routledge.